

TATAR TÜRKLERİNDE MİTOLOJİK VARLIKLARLA İLGİLİ MİTLER VE İNANIŞLAR (İYELER VE YARATIKLAR)*

Yard. Doç. Dr. ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN

Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi

Özet

Kaynağını halkın tarihinden, kültüründen, hatta yaşadığı coğrafyadan alan halk inanışları, bir milletin kimliğini ve karakteristik özelliğini belirleyen en önemli faktörlerdendir.

Tatar halk edebiyatında mitolojik varlıklarla ilgili mitler, genelde nesir şeklinde yazılan, iyeler ve olağanüstü yaratıklar hakkında oluşan eserlerdir. Onlarda, insanların orman yaratığı *Şüräle*, suda yaşayan yaratıklar *Su Anası*, *Su Atası*, *Su İyesi*, evde yaşayan *Ev İyesi*, *Biçura* ve katledilmiş insanların ruhu olduğuna inanılan *Örək* (Hortlak) gibi mitolojik varlıklar ile “karşılaşması” anlatılır.

Tatarlar, en eski devirlerde yarattıkları mitolojik varlıklar ile bugün de “iç içe yaşamakta” ve onları edebi eserlere konu almaktadırlar. Bu inanç Tatar Türklerine kendilerini evrenin bir parçası olarak algılamaya yardım etmektedir.

Anahtar kelimeler: Tatar, Mitoloji, Tatar halk edebiyatı, yaratıklar.

SOME MYTHS AND BELIEFS AMONG TATARS RELATED TO MYTHOLOGICAL CREATURES

Folk beliefs, which are originated from the history, culture and even the geography over which a certain group of people live are of the most important factors which identify the identity and characteristics of a nation.

Mythological works about mythological beings in Tatar folk literature are usually written in prose, describing supernatural creatures and spirits. What is narrated in them is the people’s “encounter” with *Şüräle*, the creature living in woods, *Su Anası*, *Su Atası*, *Su İyesi*, other beings living in water, *Ev İyesi* and *Biçura*, the creatures living at home, and *Örək* (Ghost), which is believed to be the soul of murdered people.

Even Today, Tatars live with the mythological beings which they created in ancient times, hand by hand and they include them in their literary works. These kind of beliefs help Tatars feel themselves as a part of the universe.

Key words: Tatar, Mythology, Tatar Folk Literature, Creatures.

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ РАССКАЗЫ И ВЕРОВАНИЯ ТАТАР

Резюме

Народные верования, берущие свои истоки с незапамятных времен, когда еще история и культура любого народа только только формировалась, и носящая особенности той географии, где этот народ проживает, были основным фактором в формировании его национальной самобытности.

Мифологические рассказы или былички, как их часто называют, в татарском устном народном творчестве – это обычно маленькие по объему прозаические произведения о таких

* Bu makale *bilig* dergisinde (Güz 2007/ sayı 43, s. 1-32) yayımlanmıştır.

мифологических существах как *Шурале* (Леший), *Су Анасы* (Водяная), *Йорт иясе*, *Бичура* (Домовой) и др., которых рассказчик якобы нечаянно “встретил” на своем пути.

Татары и сегодня продолжают делить пространство с этими созданиями народной фантазии и с любовью берут их в герои своих литературных произведений. Видимо, эта вера дает татарам возможность чувствовать себя как единое целое с окружающей нас природой и частицей вселенского разума.

Ключевые слова: Татары, мифология, татарское устное народное творчество, мифологические существа.

GİRİŞ

Kaynağı halkın çok eski geçmişinden, kültüründen, hatta yaşadığı coğrafyadan alan halk inanışları, bir milletin kimliğini ve karakteristik özelliğini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Animizm, fetişizm ve şamanizm gibi sistemlerin izlerini taşımakta olan inanışlar, her şeyden önce bir halkın en erken dönemlerinde ortaya çıkan düşünce şeklini, çevre, doğa ile olan ananevi bağlarını göstermektedirler. Bütün halklarda mevcut olan mitolojik yaratıklarla ilgili mitler ve inanışlar ise tiplerin esrarengizliği ile bütün halkların mitolojisinde özel yere sahiptirler.

Tatar halk edebiyatında mitolojik varlıklarla ilgili mitler, genelde nesir şeklinde yazılan, iyeler ve olağanüstü yaratıklar hakkında oluşan eserlerdir. Onlarda, insanların orman yarattığı *Şüräle*, suda yaşayan yaratıklar *Su Anası*, *Su Atası*, *Su İyesi*, evde yaşayan *Ev İyesi*, *Biçura* ve katledilmiş insanların ruhu olduğuna inanılan *Öräk* (Hortlak) gibi mitolojik varlıklar ile “karşılaşması” anlatılır. Bu gibi hikâyelerde geçen olaylar gerçeklerden ne kadar uzak olursa olsun, onlar her zaman insan hayatında yer alan bir vaka olarak anlatılırlar ve dinleyenler de onları genelde gerçek olarak kabul ederler. Ayrıca, söyleyen kimse karındakileri sözlerine inandırmak için “Kendim gördüm” veya “Bizim köyden biri görmüş” gibi cümleler kullanıp, olup geçen olaya şahitleri de göstermeye çalışır. Tatar bilim adamı Dr. Galimcan Gıylmanov’un (1996: 6) fikrine göre, iyeler ve kara ruhlar insanoğlunu genelde yalnız olduğu zaman, kalp gözü açıldığı bir anda, korumasız, çaresiz, öksüz, efkârlı ve sıkıntılı dönemlerde yakalarlar. Günümüzde bu mitolojik varlıkların birçoğu (*Şüräle*, *Kır İyesi*, *Dağ İyesi*, *Değirmen Anası*, *Albastı*, *Obur*, *Su Anası*) inanırlığını kaybetmeye yüz tutmuş olsa da Tatar Türkleri bazılarının (*Ev İyesi*, *Biçura*, *Ahur İyesi*, *Öräk*, *Hamam İyesi*) varlığına bugün de inanmaya devam etmektedirler.

Tatar Türklerinin mitolojik hikâyeleri hakkında ilk bilgi 1875 yılında Budapeşte’te yayınlanan Macar bilim adamı Gabor Balint’in “Kazani-Tatar Nyelvtanulmanyok. İ.Füzet. Kazani-Tatar Szövegek” (1875: 60) adlı kitabının “*Kereşen Tatarlarının İnadıkları Mitolojik Varlıklar*” bölümünde verilmiştir. Macar bilim adamının tespitine göre, Kereşen Tatarları¹ *Ev İyesi*, *Ahur İyesi*, *Su İyesi*, *Orman İyesi*, *Şürele*, *Albastı* ve *Obur* gibi yaratıkların varlığına inanırlar.

1880 yılında Kazan’da Tatar ceditçi bilim adamı, yazar Kayum Nasıyri’nin Rus dilinde “Kazan Tatarlarının Hayatında İslam Etkisi Dışında Kalan İnançlar ve Örf-Adetler” adlı makalesi yayımlanıyor. Bilim adamı bu eserinde (1880: 241-270) ilimde bir ilk olarak, Tatar halk masallarında sık rastlanılan *Ejdarha*, *Yuha*, *Diyü* (*Dev*) gibi olağanüstü yaratıkları tahlil ediyor ve halk inançlarında yaygın olan *Albastı*, *Öräk*, *Biçura*, *Şüräle*, *Öy İyesi*, *Abzar İyesi* gibi mitolojik yaratıklar hakkında bilgi veriyor. Tatar

¹ XVI. yüzyılda zorla Hıristiyan dinine geçirilen Tatar Türkleri.

Mitleri ile ilgili daha bir önemli kaynak da 1910 yılında Yakov Koblov tarafından yazılan “Kazan Tatarları Mitolojisi” adlı kitaptır. Bu eserinde yazar, mitolojik hikâyelerin artık sadece yaşlıların hafızasında korunup gençler tarafından önemsenmediğinden yakınmakta ve Kayum Nasıyri kitabında verilen şemaya göre araştırmaktadırlar. Ama şu gerçeği de söylemek gerekir, mitolojik yaratıklara Y. Koblov tarafından tahliller daha dolu verilmektedir. Ayrıca bu hizmet, derlenen hatıralarca daha zengindir: bu kitapta toplam 15 tane mitolojik hikâye yer almıştır.

1913 yılında Y.Koblov eserinin iyeler ile ilgili kısmı Tatar Türkçesine çevrilip “Añ” dergisinde yayınlanır. 1917 yılından sonra artık mitolojik varlıklarla ilgili araştırmalara pek rastlanmaz. Geçen asrın 80’li yıllarında ise bu konu üzerine L. Cemaletdinov, R. Ahmetcanov, S. Şemsi gibi bilim adamları çalıştı. Ayrıca 1996-1999’lu yıllarda Kazan’da yukarıda andığımız Dr. Galimcan Gıylmanov tarafından iki ciltlik “Tatar Mifları” (“Tatar Mitleri”) adlı kitap yayınlandı. Bu kitapta ele aldığımız konu ile ilgili çok zengin malzeme bulunmaktadır ve biz bu makaleyi yazarken genel olarak başka kaynaklardan ziyade daha fazla bu iki ciltlik kitaptan yararlandık.

Mitolojik yaratıklar, Tatar halk edebiyatında alçak ruhlar, kara ruhlar, sihri varlıklar olarak adlandırılıp çeşitli gruplara bölünerek araştırılmaktadırlar. Fakat biz Kayum Nasıyri (1974: 45) izinden mitolojik yaratıkları iki ana kolda incelemeyi uygun gördük:

1. Yer üstünde yaşayan yaratıklar;
2. Su altında yaşayan yaratıklar.

Y.Koblov da buna benzer gruplamayı tavsiye etmekte fakat bilim adamı bu konuda biraz daha ileriye gitmiş ve yerde yaşayan varlıkları evde, tarlada, kırdı, ormanda yaşayan yaratıklar olarak incelemiştir. Bu yüzden biz kendi araştırmamızda Y.Koblov’un tavsiyesine de uymaya çalıştık.

Tatar mitolojisinde yer alan mitolojik varlıkları genelde iyelere ve kara ruhlara ayrılmış vaziyette buluyoruz. Peki, iyeler ve kara ruhlar arasındaki benzerlik ve fark nedir? Neden bazen aynı mekânın (meselâ, evin, ormanın) hem iyesi hem kara ruhu olur?

“Yüksek mitoloji”ye ait olan Tanrı ve onun yardımcılarından farklı olarak “alçak mitoloji” vekilleri olarak algılanan iyeler hakkında oluşan inançlar, Türk mitolojisinde kökleri ile çok eski devirlere uzanmaktadır. Meselâ Altay Türklerinde böyle bir mite rastlamaktayız: Yer altı Tanrısı Erlik Gökten kovulduğu zaman, onun ile beraber yere bir sürü hizmetçisi de dökülür. Suya düşenler su iyeleri, dağa düşenler dağ ve tayga iyeleri olarak bilinmeye başlarlar. Eve düşenlerini de ev iyeleri olarak kabul ederler. Tatar Türklerinde bu tür mitler korunmamış fakat Tatar inanç sisteminde de çeşitli yerlerde yaşadıklarına inanılan bir grup iye vardır: Su İyesi, Çeşme İyesi, Yer İyesi, Orman İyesi, Tarla İyesi, Dağ İyesi, Yol İyesi, Ev İyesi, Ahrır (Kiler) İyesi, Hamam İyesi vb. İyeler, kutsal ruhlar olarak bilinirler ve doğa ile sıkı bir ilişkide izlenirler. Onlar, “yaşadıkları” mekanları kötü ruhlardan, afetten koruyan ve insanlara da yoldaş, yardımcı olan varlıklar olarak bilinirler. Zaten insanlar da onlara saygı duyarlar, çoğu zaman bu iyeler ile iç içe “yaşadıklarına” inanırlar, onların “bulunduğu” yerleri temiz tutmaya çalışırlar. Ayrıca insanlar, iyelere çeşitli bağışlarda da bulunurlar: Su, çeşme gibi mekânlarda yaşadığına inanılan iyelere saç teli, elbiseden alınan ip, madenî para gibi “kurbanlar” atarlar; Yer ve Kır İyelerine sonbaharda hasat toplandığı zaman mutlaka pay bırakmaya çalışırlar; Ev İyesine adayıp sadaka verirler vb. Fakat insanlar, bu iyelerin zaman geçince kötü niyetli varlıkların ellerine düştüğüne ve doğaya, canlılara,

insanlara ziyan vermeye başladıklarına da inanırlar. Bu yüzden sonraki devirlerde iyelerden korkmaya başlarlar.

Sibirya Tatarlarında ise iyeler, alçak ruhlar olarak algılanırlar. Yakutlarda iyelerin yerini *İççi'ler* alır. Buryatlarda *Ejen*, Moğollarda *Edzen*. Orta Asya Türklerinde iyelere zaten nadir rastlanır. Onların yerini genelde başka ruhlar alır: Kutsal olanlar “Ata”lar, “Baba”lar, “Pir”ler, alçak olan ruhlar da, cinlerdir.

1. YER ÜZERİNDE YAŞAYAN MİTOLOJİK VARLIKLAR

Cir İyāse (Yer İyesi): Yer İyesi, birçok Türk boyu için ortak bir varlık sayılabilir. İnsan nerede yaşarsa yaşasın hep kendisinin topraktan var olduğuna inanmış, bu yüzden Yer Ana'ya özel saygı göstermiştir. Toprağı verimli hale getirme kutsal iş sayılmıştır. Yer, toprak, erkekler tarafından “tohumlandırılmış” (tohumu toprağa erkekler atmış) ve bu uğraşın sonucu olarak toprak bol hasat vermiş, yani “doğurmuş”. Anlaşılan, yer bir ana vazifesine yüklenmiş. Bu yüzden toprak, yer, kadın cinsinden sayılmış ve ona saygı ile Toprak Ana, Yer Ana demişlerdir. Tatar Türkleri mevsimlerle ilgili gelenekleri yerine getirdikleri sırada da (meselâ *Qarğa Botqası* (Karga Lapası) bayramı sırasında) Toprak Ana'ya saygı yüzünden kardan açılan yerlere lapa serperlermiş. Ayrıca Tatar Türklerinde Yeri, Toprağı koruma âdeti de olmuş. Meselâ yaz mevsiminde, 25 Haziran'dan 5 Ağustos'a kadar devam eden aşırı sıcakların ilk haftası Tatar Türklerinde *Ayaw Atnası* (Koruma Haftası) olarak adlandırılır. Bu dönemde doğa hasadı doğurmaya hazır olduğundan dolayı, doğayı incitmek (toprağı sivri uçlu nesnelere ile kazmak, ağaçları yıkmak, kurban kesmek vb.) yasak olmuştur.

İnsanın topraktan var olması, toprak ile iç içe yaşaması, ölünce de toprağın kucağında yok olması kadim insanları son derece etkilemiş olsa gerek. Toprak gizli bir güce sahip olmuş ve insanı hep kendine çekmiştir. Toprak ile büyü de yaparlarmış (meselâ mezar toprağı ile ölümü çekme, evin temelinden toprak alarak bu eve sahip olan nesli kurutma, insanın ayak altından toprak alıp onun gücüne zarar getirme vb.) Birçok Türk boyunda “yürüdüğün yolda toprağın olayım” gibi bir ibare de vardır. Değerli, aziz insana bugün de Türkler “ekmeğim, toprağımın” derler.

Vatanından uzakta, gurbette kalan insana vatanından toprak getirme geleneği de mevcuttur. Gurbette kalan insanın birçoğu son vasiyeti olarak öz vatanında, doğduğu toprağa verilmek istediğini söyler. Bu yüzden Tatar mitolojisinde birçok iyeler arasında *Yer İyesi'nin* de olması, onun kutsal bir varlık olarak algılanması son derece doğaldır.

Türkiye Türkleri Yer İyesine *Tarla Bekçisi* derler. Karaçay-Balkar Türklerinde bu İye *Cer İyese*, Çuvaşlarda *Nraş Amaşe*, Yakutlarda *Aan Darhan Hotun* olarak bilinir. Tatar Türklerinde yaşayan bir inanca göre *Yer İyesi* kır saçlı kocakarı suratında olur ve Uruk ağacında yaşar. Yazın ağaçlar işte bu kutsal ruhun *Eräkä-Ceräkä* adlı yavrularının soluğundan yeşermiş (Gıylmanov 1996: 111).

Yer İyesi, genelde tarlalarda bulunur, onların sahibi olarak bilinir ve bu yüzden Yer İyesini *Basu Anası* (Tarla Anası), *Basu İyāse* (Tarla İyesi) diye de adlandırılırlar. Kazan civarı köylerinde *Yer İyesi'ne Arış Anası* (Çavdar Anası) da demişler. Tahıllarda gözükken bir hastalığın *Arış Anası Hastalığı* olarak adlandırılması da bu mitolojik varlıkla ilgili ortaya çıkmış olmalı. Yeri ile zayıf ve çiğnenmiş gibi

gözükten ekinlere halk dilinde *Arış Anası İzleri* denilir. Bu yerde yetişen çavdarı toplayıp ondan un öğütmeğ yasak olmuştur. Onu toplayıp tarla kenarında ateşe vermeyi uygun görürlermiş.

Yer İyesi ile ilgili âlim F.Bayazitova (1995: 134) Çupreli ilçesinde yaşayan Tatarlardan şöyle bir hatıra derlemiş:

“Orağa gittiğimizde annem atın önüne geçip her şeyden önce *Yer İyesi*’ne selam verirdi: “Biz geldik, Allah isterse, siz de yardıma gelin” derdi. Yemek molası zamanında da “Bize yardıma gelenler, buyurun, yemeğe de gelin” diye *Yer İyesi*’ni soframıza davet ederdi. “Yer İyesiz olmaz!” derdi annem...”.

Tarla işleri ile uğraşan Tatar Türkleri, *Yer İyesi*’nin gönlünü almadan bol hasat alacaklarına ve kendilerinin bu tür işleri yapacak kadar sağlıklı ve kuvvetli olacaklarına inanmamışlardır. Tarlada orak işleri bittikten sonra ayağın ökçesi ile yere vurarak “Yer, yer! Altı atlık kuvvet ver !” veya “Yer, yer! Altı araba çavdar ver, iş atının gücünü ver!” diye tekrar etmeleri, orakçı kızların ve kadınların da yerde yuvarlanıp, “Yer, bana gücümü geri ver” gibi dilekte bulunmaları (Möhämmätcanov 1982: 50-53) buna delildir. Tatar Türklerinde *Yer İyesi*’ne yumurta ile saygı gösterme töreni de vardır:

<i>Bu yılğı çäçülär</i>	<i>Bu yılki tahıllar</i>
<i>Qotlı möbäräk bulsın,</i>	<i>Kutlu mübarek olsun,</i>
<i>Tormış tügäräk bulsın;</i>	<i>Hayat eksiksiz olsun,</i>
<i>Mal-tuvarlar da artsın,</i>	<i>Mal-davarlar da artsın,</i>
<i>Tay qolınnar da çapsın,</i>	<i>Tay kulunlar da koşsun,</i>
<i>İğennärebez uñsın,</i>	<i>Ekinler de bol olsun,</i>
<i>Kükäy kebek tuq bulsın,</i>	<i>Yumurta gibi tok olsun,</i>
<i>Yözebez, küñelebez</i>	<i>Yüzümüz ve gönlümüz</i>
<i>Kükäy kebek aq bulsın!</i>	<i>Yumurta gibi ak olsun!</i>

Kadim insanlar yere tohumları atmadan önce bu sözleri söyleyerek ekin ekilecek yerde yumurta yuvarlatırlarmış. Bazen yumurtaları tohumlarla beraber toprağa atarlarmış. İlginç olan, bu törenin diz üstü uygulanmasıdır. Kadim insanlar, *Yer İyesi*’nin önünde diz çökmüşlerdir.

Mahmut Kaşgarlı’nın “Divanü Lügätit-Türk” (1072-1074) sözlüğünde *Yer İyesi*’nin rızasını alma töreni *Keşşan* diye anılıyor. Bu kelimenin anlamını yazar, “Orak işleri bittikten sonra Yer’in rızasını almak için getirilen buğday ya da erzak” olarak vermiş. G.Gıylmanov (1996: 113) Eski Türklerin bazı tahılları kutsal gördüklerini düşünmekte ve buna delil olarak Eski Uygur yazılarında rastlanan “Onun (Yer’in) rızalığını alma rızkı, yeşil bezelyedir”, “Onun rızasını alma rızkı, piriñçtir”, “Onun rızasını alma rızkı, darıdır” gibi deyimleri getirmektedir.

Eskiden Tatar Türklerinde Yer Ana’ya saygı göstermenin bir yolu daha varmış: “Eğri yumurtası” töreni. Sabana çıktıkları zaman toprağa ağaç kabuğundan yapılan kovadan ilk tohumla beraber, buğdaylar yumurta büyüklüğünde yetişsin ve uçları tok olsun dileğiyle toprağa pişmiş yumurtalar atarlarmış. Bu yumurtaları sonra çocuklar toplayıp yermiş. Bir tanesini de *Yer İyesi* için toprağa gömerlermiş (Bayazitova 1995: 7-10).

Kereşen Tatarlarında *Yer İyesi*’nin rızasını alma törenine *Qorman* veya *Qorman Tavuğu* derler. Bu geleneği nehir kenarında uygularlar. Kesildiği kurbanda göre bu geleneğe *Aq Balıq* (*Ak Balık*)

Qormanı, Tawıq (Tavuk) Qormanı, Sarıq (Koyun) Qormanı, Ügez (Öküz) Qormanı da derler. Kereşen Tatarlarının, orak işleri bittikten sonra *Yer İyesi'nin* rızasını almak için bir tavuk kesip, onun başını toprağa gömüp kalan kısmını pişirip ailece yedikleri de bilinir.

Tatar Türklerinde *Yer İyesi* ile ilgili inançlar da vardır. Meselâ birileri yere düşüp elini ayağını incitirse, *Yer İyesi'nden* merhamet aramak için bu yere yağ, tuz, yumurta gibi yiyecekler atarlar, demir bir nesne (iğne, çivi) veya insanın boyu kadar ip gömerler. Ayrıca bu sırada büyü sözleri de kullanılır.

Bulgar-Tatar Türklerinde yalan yemin içmek, yemini bozmak, verdiği sözde durmamak, dünyada olan en büyük günahlardan sayılırmış. Bu gibi günahı yapmış insanları yerin kaldıramayacağına, onları *Yer İyesi'nin* yutacağına inanırlarmış. Bu yüzden “Yer yutsun!” gibi beddua da en kötü beddualardan sayılırmış.

Qır İyäsı, Yapanay (Kır İyesi): *Kır İyesi, Yer İyesi'ne* çok yakın bir varlıktır. Onların dış görünümünde bir fark olmasaydı, bu iki iye aynı tip olarak da kabul edilebilirdi. Tatarlar, *Kır İyeleri'nin* (onlar çoğul olarak da algılanırlar: ne kadar kır varsa hepsinin iyesi de farklıdır) uzun elli, uzun parmaklı, pütür yüzlü yarım ağaç yarım kişi kılığında olduğuna inanırlarmış. *Kır İyesi* genelde kırın ortasında büyüyen yalnız ağaçta veya çalıda “yaşarmış”. İşte bu yüzden ona *Yapanay* (yapan kelimesi Tatar Türkçesinde sakin, köysüz kimsesiz alan anlamına gelir) da derler.

Kır İyesi'nin temel vazifesi, kıra göz kulak olmak, ekinleri korumak, insanlara kır işlerinde yardım etmektir. Ayrıca o, kırdaki çukurlu yerlerde uyuyakalan veya felâkete uğrayan insanların hayatını da kurtarırmış. O onları isimleriyle çağırıp uyandırmış. Ekinleri de yangından *Kır İyesi* kurtarırmış. Alev ekinlere doğru uzanınca *Kır İyesi* rüzgârı ters tarafa üfletir ve böylece alev ekinlere dokunmadan öbür tarafa geçermiş.

Kır İyesi, ekin içine girip yuvarlanmayı da çok sevmiş. Ekin içinde bu gibi çiğnenen yerleri görünce köylü insanlar hâlâ: “*Kır İyesi'nin* işi bu... ekinler bol olacağına benziyor” derler. Bir de, ellerinin uzun olması sonucu *Kır İyesi* göğe uzanıp yağmur bulutlarını kendi kırdaki tarlası üzerine çekip getirir ve bu bulutları avuçlarında sıkarak yağmur yağdırırmış. Komşu kırların iyeleri kendi kırlarına yağmur yağdırmak isteyince de bunlar arasında kavga çıkarmış (işte şimşek de bundan dolayı gözükmüş!). Üzerine hep yağmur yağdığı bir kır hakkında da “İyesi güçlü galiba, genç olmalı” derlermiş.

Eskiden insanlar, *Kır İyesi'nin* kıra sahiplenmesini istedikleri zaman, o kırın ortasına yalnız ağaç dikerlermiş. Penza Tatarlarında² *Kır İyesi'ne* hatta tapmışlardır. Nadir olsa da bu geleneğe günümüzde de rastlamaktayız. Ona, “kır kurbanı” derler ve o, kır işleri bittikten sonra yerine getirilir. Birkaç aile bir araya gelip koyun satın alır ve dağın başındaki ağacın dibinde kurban keser ve büyük kazan asıp lapa pişirir. Sonra herkes beraber hasadın bol olmasını isteyerek dua eder ve pişen lapanın tadına bakar. Sonra da oyunlar oynanır. Bu geleneğe Karaçay-Balkar Türklerinde de rastlıyoruz. Mordva Tatarları³ ise *Kır İyesi'nin* erkek cinsinden olduğuna inanırlar ve ona *Kır Atası* derler. Onu razı etmek için kıra başaklar, ekme kırıkları serperler ve kırın başında “kır sakalı” diye anıldığı bir demet biçilmeyen ekin

² Tataristan'dan Güney Doğu'ya doğru, Penza şehri ve civarında yaşayan Mişer Tatarları.

³ Rusya içinde, eskiden Bulgar Devleti, Altın Ordu ve Kazan Hanlığı'na ait olan topraklarda, artık Tataristan'a komşu Mordova Özerk Cumhuriyetinde yaşayan Tatarlara verilen ad.

bırakırlarmış. Bu “kır sakalları”na değişik isimler verilir: *Tawlıq* (Dağlık), *Cir Öleşe* (Yer payı), *Cir Bayı* (Yer Beyi). Gördüğümüz gibi, Mordva Tatarları da kırını canlı biri olarak algılamışlar, bu yüzden de onun sakalı (bir demet biçilmeyen ekin), ağzı (kıra, tarlaya götüren dar yol), kirpikleri (kırın orta yerinde özellikle dikilen iki karama ya da meşe ağacı) vb. olduğuna inanmışlar. Kırın orta yerindeki çukur gibi oyuk yerleri de sürmeden bırakırlarmış: onlar da kırın “gözleri” imiş. Kuraklık yıllarda veya yaz sıcakları bastırınca bu “gözlerden” su çıkacağına ve bu şekilde, ekin kırının susuzluktan ıstırap çektiğini gören *Kır İyesi'nin* ağlayacağına inanmışlar (Ğıylmanov 1996: 120).

Kır İyesi'nin kırını terk etmesi, kır ortasında yalnız büyümekte olan ağacın birdenbire kurumasından belli olmuştur.

Qorıq, Taw İyāse (Dağ İyesi) Tatarların yaşadığı bazı dağlık yörelerde (Ural'da, Orenburg'ta) saygıdeğer ihtiyarlara bugün de *qorıq* diye seslenirler. Bazen, çok nadiren bu kelimeyi sert huylu ihtiyarlara da kullanırlar. Eski Türk ve Fin-Ugor kabileleri dilinde bu kelime *Yer* ve *Dağ İyesi'ni* de bildirmiş. Tatar Türklerinde günümüzde de “Qorıqlı il, görkemli il”, “Qorıqlı yerin sıhhati çok” gibi deyimlere rastlanır.

Korıq kelimesi, Eski Türkçe'de “dağ deliği” anlamına da gelmiş. Dağ iyesi *Korıq* hakkında da zaten dağ kovuşlarında, yer deliği olan kuyularda yaşar derler. Bilim adamlarının tespitine göre, Türkleri etkileyen Sümer uygarlığında da *qur* kelimesi “dağ”, “dağlı ülke” anlamında kullanılmış (Ğıylmanov 1996: 117).

Tatar halkında *Dağ İyesi* hakkında birçok efsane korunmuştur. Onlardan biri, Başkurdistan'da bulunan *Yegāmeş* dağı hakkındadır:

“Eskiden Yegāmeş dağı daha yüksek olup kimse onun tepesine ulaşamazmış. Bu dağın tepesindeki gölde bir dişi ördek ile erkek ördek kılığında *Dağ İyeleri* yaşarmış. Onlar sabahleyin bir yerlere uçup giderler ve akşam üstü geri dönüp bütün gece gölde yüzerlermiş. En usta avcılar bile nişana alıp onlara oklarını değiremezmiş.

Gel zaman git zaman bir gün Rizvan adlı bir yiğit bahadırılığını göstermek istemiş ve şafak sökmeden dağa yol almış. Fakat dağa çıkması çok zormuş: ayağına sarmaşık otlar sarılıyor, geçilmez çalılar yolunu kapatıyor bir de göz açtırmayan rüzgâr esiyormuş.

Yiğit yiğitliğini etmiş, akşama doğru nihayet dağın tepesine ulaşmış ve masmavi gölü görüp hayran kalmış. O an göle ördek çifti dönmüş ve yiğit okunu alıp dişi ördeği vurmuş. Erkek ördek bunu görünce Rizvan'ın baş ucunda bir müddet döndükten sonra taş kıyıya çarparak canına kıymış. Yiğit, avladığı ördeği sırtına asıp evine dönmek için yola düşmüş.

Aniden karanlık fırtına kopup çalılırların köklerini sökmüş, dağı sarsmış. Yiğit çok korkmuş, arkasına dönüp bakınca, gölün birden kaybolduğunu ve onun yerine büyük bir uçurumun oluştuğunu görmüş.

Eve gelince yiğit ördeği kazana atmış, fakat ördek bir türlü pişmiyormuş. Üç gün ve üç gece kaynatmışlar bu ördeği kazanda ama gene de pişirememişler. Sonunda onu atmak zorunda kalmışlar.

Böylesine, dağ iyemiz kalmış. O günden bu güne Yegâmeş dağı her gün biraz daha çökmekte ve alçalmaktaymış.”⁴ (Çıyılmanov 1996: 118)

Bu efsaneden görüyoruz ki atalarımız *Dağ İyesi'nin* totem kuş (burada: yaban ördeği) kılığında olduğunu düşünmüşler. Ayrıca ördek, Tatar mitolojisinde yerin yaratılışı ile ilgili efsanelerde de temel kahramandır. Bir efsaneye göre ördek, Ebedi Derya dibinden lağım-balçık çıkarıp karayı oluşturmuş. İkinci bir efsaneye göre ördek ufak taşlar çıkarıp dağları kıyıları oluşturmuş.

Türk mitolojisinde *Dağ İyesi'nin* yerini zaman geçtikçe Fars Mitolojisinden giren Devler almaya başlar ve onlar her şeyden önce yer altına ve dağa gömülen hazinelere sahip çıkan tipler olarak bilinirler.

Orman İyâse (Orman İyesi) Bazı yörelerde *Orman İyesi'ne Qarurman Babay* (Karanlık Orman Dede) derler. Bazen de *Orman Hucası* (Orman Sahibi) derler. Ormandaki ağaçlara, çalılara, bitkilere, hayvanlara kuşlara sahip çıkan bu mitolojik varlık hakkında Tatar Türklerinde çok güzel efsaneler korunmuştur.

Orman İyesi, ormandaki en yaşlı en güzel meşe ağacı kılığında olmuştur. Bazen o, ormanda gezer ve keyfi yerinde olduğu zaman kalın sesle şarkı söylemiş fakat onun en önemli görevi, her sene ağaçların tomruğuna halkalar eklemektir. *Orman İyesi*, kimseye gözükmeyen ağaçlara o halkaları ekleyip durur, canı sıkıldığı zaman da ağaç gövdelerine değişik resimler çizermiş.

Sibirya Tatarları, *Orman İyesi'ni* bembeyaz saçlı, kır sakallı uzun boylu bir ihtiyar olarak tanımlarlar. Eline uzun sopa alıp sağ omzundan sırtına çanta asmış yüzü nur saçan bir ihtiyar olarak bilinen bu *İye*, insanlara asla ziyan vermez, tersine yoldan şaşırana yol gösterir ve en önemlisi ormanı afetten korumuştur.

Orman İyesi'nin torunu, *Orman Kızı'dır* (*Tañçulpan* da derler ona). O, kayın kılığında olmuştur. *Orman Kızı*, genelde omzuna yeşil şal örtmüş, üzerine rüzgârdan daha hafif elbise giymiş ve başına çiçeklerden örülen çelenk takmış beyaz yüzlü neşeli bir kız olarak tasvir edilir. Ayrıca o da dedesi gibi, yolunu şaşırın insanlara ve evcil hayvanlara köy yolunu gösterir, ormanda şafak sökülmeden gezmeyi severmiş.

Fakat Tatar inanç sistemine göre ormanda, *Orman İyesi* ve *Orman Kızı* gibi iyi niyetli varlıkların dışında, insanlara zarar veren alçak ruhlar da “yaşamaktadır”. Meselâ, *Şürelî* gibi.

Şürüle adlı mitolojik yaratığı Tatarlar, onlara daha küçükken anne babaları ve nineleri tarafından okunan büyük Tatar şairi Abdullah Tukay'ın şiirsel masalından tanırlar:

Närsä bu, qaçqınmı cenme? Yä öräkme, närsä bu? Nedir bu, kaçak mı cin mi? Ya hortlak mı nedir bu?

Qot oçarlıq bik kileşsez ällä nindi närsä bu! Ürkütecek çok da çirkin belirsiz bir şeydir bu!

Bornı kâp kâkre bögelgänder tãmam qarmaq kebi, Burnu tamamen bükük, eğri sanki olta gibi

Töz tügel qullar, ayaqlar da botaq-tarmaq kebi. Düz değil kollar, ayaklar budaklanmış dal gibi.

Yaltırıy, yalt-yolt kiläder eçkä batqan küzläre, Parlıyordur yıldız gibi içe batan gözleri,

Qot oçar kürsäñ ägär tönlä tügel köndezläre. Korkarsın görsen eğer gece değil gündüz bile.

Yap yalanğaç, nãp näzek, lâkin keşe tösle üze; Çıplak, incecik fakat insan gibi boyu bosu,

Urta barmaq buylığı bar mañğayında mügeze. Orta parmak kadar boyu alnında var boynuzu.

⁴ Makale içinde Tatar Türkçesi'nden çevireler bize aittir.

Tatar halk inancına göre *Şüräle*, aynı *Orman İyesi* gibi karanlık ormanda yaşar ve dış görünümü ile insanlara benzermiş. Fakat ağaçlar gibi uzun boylu, uzun kollu, parmakları iki-üç arşın uzunlukta olan *Şüräle'nin* vücudu tüyle kaplıymış. Kulaklarının da uzun, hatta alınının ortasında bir boynuzun da olduğunu söylerler. Bir de, *Şüräle'nin* koltuk altlarında delik olur, bu delikten onun bütün iç organları gözükmüş dururmuş. *Şüräle* hiçbir zaman kolunu havaya kaldırmazmış, çünkü onun koltuk altı deliklerine ağaç budağı saplanıp bu yaratık hatta ölebilirmiş. *Şüräleler*, hem erkek hem kadın cinsinden olurlar ve ormanda sürü sürü veya ailece otururlarmış. Kadın *Şüräleler'in* memeleri çuval kadar olurmuş. *Ana Şüräleler* onları omuzlarından arka tarafa atarak gezerlermiş.

Şüräleler biraz bükülüp yürür ve insan gibi konuşurlarmış. İnsanları, *Şüräleler'in* insan dilini kullanması harap edermiş: *Şüräle*, ormanda imdada çağıran ses çıkarıp insanları yoldan saptırıp ormanın en karanlık köşelerine götürürmüş.

Şüräle, kopuz sesini çok severmiş. Tatar halk bilimi uzmanı N.İsenbet'in derlediği bir mitolojik hikâyede bu konuda şöyle denir:

“Bir gün bir çoban ormanda at güderken gece ayı gelmesinden korkup ağaç başına çıkmış ve kopuz çalmaya başlamış. Bu kopuz sesine ormandan bir *Şüräle* gelmiş ve ağaç altında oynamaya başlamış. Oynaması durunca da “Hey, adam, ben de senin yanına ağaç başına çıkayım olur mu?” diye seslenmiş. Adam: ”Çık” demiş. *Şüräle* ağaca çıkmış ve kolları ile ağaç budaklarına asılmış. Adam da balta sapı ile *Şüräle'nin* kollarına vurup, onu yere düşürmüş.” (Gıylmanov 1999: 71)

Şüräle, insanların gözüne genelde bahar ve yaz mevsiminde güneş doğarken veya güneş batarken görünür ve sadece yalnız olan insanları korkuturmuş. O, orman yolunda insanın karşısına çıkar ve yolu şaşırdığını söyleyip ağlar, yardım istermiş. Yardım etmeye çalışan insanoğlunu da ormanın hiç bilinmeyen köşesine götürürmüş. Fakat *Şüräle*, ormana yalnız gelmeyen veya yanında köpek olan birinin yolunu asla kesmezmiş. Bu yaratığın garip alışkanlığı varmış: O, soru sormayı sevse de kendisi hiçbir zaman ona sorulan soruları yanıtlamazmış. Bunun yanında *Şüräle*, çok saf bir yaratıktır, bu yüzden ona halk arasında *Urman Sarığı* (Orman Koyunu) da derler.

Şüräle, dişlerini gösteren veya kakhaha atan insanları uzun parmakları ile gıdıklayıp öldürürmüş. Bu, onun en önemli özelliklerindedir. Yani uzun parmaklı *Şüräle* rastladığı her insanı gıdıklı-mıdıklı oynamaya çağırır. Sağ salim kalmak isteyen insan da bu oyunu asla kabul etmemelidir. Onun parmakları, ağaç budakları gibi eğri büğrü ve tüysüzmüş. Bir de *Şüräle*, yaşadığı sürece parmaklarını birkaç kere değiştirmiş. Tatar Türklerinde bu parmakları orman yolunda bulan insanlar şanslı sayılırlar. Bu taş “parmaklar” fen biliminde *Belemint* adı ile bilinir ve onu ovalayıp yaraya serpince yaranın çabuk iyileşeceğine inanılır (Gıylmanov 1999: 69).

Şüräle'den kaçıp kurtulmak neredeyse imkânsızmış çünkü o çok hızlı koşar, ayrıca onun gövdesi de ağaçlara benzediği için ağaçlar arasından fark edilmezmiş. Ama *Şüräle'den* kurtulma yolu gene de varmış: üzerindeki giysileri ters ve ayakkabıların sağını solunu değiştirip giymek ya da gittiğin yolu gizlemek için arkaya yürümek gerekiyormuş. Böyle yapınca o, ters tarafa koşarmış. Bir de *Şüräle* sudan çok korkarmış. Peşinden koşan *Şüräle'den* kurtulmak istersen, akarsuya doğru koşmak gerekir ve *Şüräle* “Suyun ucu ne tarafta” diye sorarsa, ona suyun aktığı tarafı göstermek lâzım ki oraya gidip geri

dönmesin. Tatar Türklerinde kullanılan “*Şüräle’ye su başını göstermek*” gibi deyim, birilerini aldatmayı bildirir.

Yukarıda bildirdiğimiz gibi *Şüräle* köpek ile kamçıdan çok korkarmış. Ormana gelen insandan her şeyden önce “Hav hav var mı? Çuh çuh var mı?” diye sorar ve köpek ile kamçı sesini duyunca kaçarmış. *Şüräle’nin* daha bir özelliği: O, ata binmeyi çok severmiş. Orman yanında otlayan at sürüsünden en iyi atı seçer ve onun üzerine binip gün boyu koşturup oynarmış. Tatarlar, sürüden herhangi bir atın eve ter içinde döndüğünü görünce, onun üzerinde *Şüräle’nin* koşturduğuna inanırlarmış. Bazen insanlar en iyi atı sürüye üzerine zift yakıp gönderirlermiş. O ata *Şüräle* bindiğinde yapışır ve inemediği için atla birlikte köye gelirmiş. At ile yakalanan *Şüräle* çoğu zaman cezalandırılıp öldürülmüş: onu hamama kapatarak yakarlar yahut ateşe atarlarmış. Bazen sopa ile dövüp öldürürlermiş. Fakat cezalandırılıp öldürülen *Şüräle*, ölmeden önce insanlara ve onların oturduğu köye beddua edip ölür ve bu beddua insanları ve köyü en kötü şekilde etkilermiş. Bu konuda Tatar halkında birçok mitolojik hikâye korunmuştur. *Şüräle’nin* ölümüne sebep olan köy fakirliğe uğrar ya da artık bir hane bile artamaz veya yangından yok olurmuş. Meselâ:

“Karabay adlı bir köyden bir amca atını otlamak için kıra bırakıyormuş. Bir gün sabah atını almaya gitmiş ve onun ter içinde kaldığını görmüş. Amca iyice şaşırmış bu hale. Bir de bu at ile bütün gün saban sürmesi gerekiyormuş. Ertesi gün gene at ter içinde kalmış.

Amcanın aklına büyüklerin söyledikleri gelmiş ve o, bu sefer atı kıra sırtına zift sıvayarak göndermiş. Ertesi gün erkenden atını almaya gitmek için avluya çıkınca “Hey, kapıyı aç, atını getirdim!” diye bağırarak bir ses duymuş. Kapıyı açınca gözlerine inanamamış: Atın sırtında zifte yapışmış *Şüräle* oturuyormuş.

Bu amcanın avlusuna halk toplanıp *Şüräle’yi* balta kolu ile dövmeye başlamışlar. Vurup öldürürlerdi fakat *Şüräle’nin* bir damla kanından daha birkaç *Şüräle* yaratılabilmemiş. *Şüräle* bağırarak çağırarak, sonunda ağlaya ağlaya “Köyünüz altı haneyi aşmasın” diye beddua ederek Kıbla dağına yönelmiş. Köy o günden bu güne altı-yedi haneyi geçmemiş.” (Cen-Pärlär Bar Dilär 1992: 53-57).

Omsk, Tobol ve Tömän Tatarları⁵ mitolojisinde *Şüräle’ye* benzer yaratık insan kılığındaki bir maymun olarak bilinir. Eski Türk dilinde maymun *biçin* adı ile anılırdı. İşte Sibiryaya Tatarları da çirkin yüzlü kır saçlı kadına benzeyen maymun kılığındaki orman yaratığına *Matsin*, *Miçin* derler. Bir inanca göre, kambur, uzun boylu, koyu tüylü maymun kılığındaki bu orman ruhu genelde avcılarının evinde yaşar ve ormana yalnız gelen insanları orman içindeki uçuruma götürüp orada öldürürmüş. Ayrıca o, çocukları çok “severmiş”. *Miçin*, çocukları anne babalarından çalıp, onları ıstırap içinde öldürürmüş. Bir inanca göre de çocukları, kış günlerinde kar boranı olduğu zaman demir leğene oturup avlarmış (Çıylmanov 1996: 161).

Ural ve Sibiryaya Tatarları ormanda *Yarımtık* adlı yaratığın yaşadığına da inanırlar. *Yarımtık*, yarım vücutlu (bütün vücutlu olduğu zaman da tek gözlü, tek kollu, tek ayaklı) bir yaratıktır. İnsanlar ondan çok korkarlar ve ona adayıp beyaz horoz kurban ederlermiş. *Yarımtık*, çok meraklı imiş, köye kadar gelip dolaşır, insanları izlermiş. *Yarımtık’tan* kurtulmak için de ayakkabıları, giysileri ters giymek

⁵ Sibiryaya’da, yaşadıkları şehirlerin isimleri ile anılan Tatarlar.

gerekiyormuş. Akli yarım olan *Yarımtık*, *Şüräle* gibi, ters giyinen ayakkabının izini takip edip ters tarafa yönelirmiş. *Yarımtık* kelimesine Başkurt Türklerinde bugün de rastlamaktayız. Bu kelime, saf insanlar için kullanılır. Bunun sebebi galiba *Şüräle* ve *Yarımtık* gibi mitolojik varlıkların çok saf, aptal olarak bilinmesidir.

Kazaklar *Şüräle* 'ye *Sorel* derler. Çuvaş Türkleri ise *Şüräle* 'yi *Arsuri* olarak tanırırlar ve onun kır sakallı ihtiyar veya yakışıklı bir genç kılığında olduğuna inanırlar. Bazı Çuvaş mitlerine göre *Arsuri* 'nin üç eli, üç ayağı ve dört gözü vardır: ikisi önde ikisi arkada. *Arsuri*, aniden ormanda kakhaha atar, insanların dişlerini çeker ve *Şüräle* gibi, insanları yoldan şaşırtıp gıdıklayarak öldürürmüş. Ayrıca o da atları sever ve sudan çok korkarmış.

Gördüğümüz gibi *Şüräle*, *Sorel* ve *Arsuri* kelimeleri *şür*, *sur* kökünden türemiştir. *Şüräle* adının etimolojisi Tatar bilim adamı L.Zamaletdinov (1979: 117) tarafından incelenmiş vaziyettedir. O, bu kelimenin Eski Türk dilinde “kötülük, ziyan” anlamında kullanılan *şär* ile *äl* kelimelerine sıfat anlamı yüklü *le* eki eklenip ortaya çıktığını sanıyor (*şär-äl-le*). Yani *Şüräle*, “kötü eli” anlamına gelir. Tatar Türklerinde bugün de *şüräläw* fiili kullanılır ve o, “korkmak” anlamına gelir. *Şüräle* adı coğrafi adlara da geçmiştir: XX. asrın başında Kuzey Başkurdistan'da *Şüräle* köyü, *Şüräle* dağı olduğuna dair bilgiler var (Ğıylmanov 1999: 71).

Bu yaratığı andıran daha bir orman yaratığı Tatar Türklerinin komşusu olan Fin-Ugor halkı Mordva'da var ve onun adı, *Viryava* 'dır. *Viryava* 'nın da göğüsleri öyle büyükmüş ki uyurken o onları yastık gibi baş altına koymuş. Saçları ayaklarını örten kadın kılığında olan *Viryava*, masal dinlemeyi çok severmiş. Mordva mitolojisine göre, ormana gelen insanlar önce masal söyleyip *Viryava* 'yı uyuturlar sonrada kendi işlerine bakarlar: kimi çilek toplar, kimi ağaç devirir. *Viryava*, ormana erkekler ile gelen kadınları sevmez, onları genelde gıdıklayarak öldürürmüş. O da *Şüräle* ve *Yarımtık* gibi, insanları ormanda ses yankısı ile yoldan şaşırtmış. Tatar mitolojisinden farklı olarak Mordva mitolojisinde, *Viryava* 'yı gören kimse hastalanacak veya ölecek diye bir inanç da vardır.

Öy, Yort İyäse (Ev İyesi): Bu varlığa da birçok halkların mitlerinde rastlıyoruz ve her halk onu kendine özgü bir şekilde kabul etmesine rağmen bu tipin her halka ortak noktası var: O, insanlar ile aynı evde iç içe “yaşar”. Türkiye’de bu iye *Ev Bekçisi* olarak bilinir ve genelde yılan kılığında olan ya da alt dudağı karnına kadar sarkmış, gözleri kor gibi yanan, saçları dağınık esmer vücutlu bir yaratık olarak anlatılır. Eskiden insanlar, *Ev Bekçisi* bulunduğu evi satmaya çalışmışlar. Bir inanca göre bu yaratığa daha çok terk edilmiş evlerde rastlanır.

Başkurt mitolojisinde *Ev İyesi*, insan kılığında ve genelde ocak başında “yaşayan” bir yaratık olarak anlatılır. İnsanlar onun üzerine gitmeyince o onlara ziyan vermezmiş. Ama onları korkutmayı da çok severmiş.

Ev İyesi geceleri evden ahıra çıkar ve orada atlara şaka yapar, sevdiği bir ata binip onu koşturur, yalını örermiş. Bazen de evde yaşayanların girdiği hamamda buharlaşmayı hoş görür, bu yüzden Tatar ve Başkurt Türklerinde gece yarısı hamama girilmez. Başkurt Türkleri, uzun saçlı, orta boylu ihtiyar kılığındaki *Ev İyesi* 'nin onların evini kara ruhlardan ve hastalıklardan koruduğuna inanırlar.

Sibirya Tatarları ve Altay Türklerinde ise *Ev İyesi* çok çirkin ve kötü bir ruhtur. O, gece boyu evde koşturur, ağlayan sızlayan sesler çıkarırmış. *Ev İyesi* yaşadığı evde birinin çok fena hastalanacağına ve öleceğine inanırlar ve bu evi kısa zaman içinde satmaya çalışırlar. Çuvaşlarda *Ev İyesi* kendi içinde iki iyeyi barındırır: *Ev bekçisi Kilti Tura* ile malların yaşadığı ahırda yaşayan *Kartari Tura* (bazen de *Karta Puse*)'yı. *Ev İyesi'ne* Çuvaşlar *Yereh* derler ve onun evde, kilerde ve ahır köşesinde asılı duran başlı soğanda kadın kılığında yaşadığına inanırlar. Bu soğanın yanına *Yereh* için kurban aşı koyarlar. Kızlar, evlendikleri zaman *Yereh'li* soğanı kendileri ile güvey evine götürüp asarlar. Sonraki dönemlerde onun ev sahibinin ricası ile komşulara sihir yapabileceğini öğrenince o, kutsal ruhtan kötü ruha dönüşmüştür.

Tatar mitolojisinde ise *Ev İyesi* iyeler âleminde temel ruh olarak bilinir. Bunun sebebi, *Ev İyesi'nin* başka iyelerden farklı olarak insanlara daha yakın olması, onlar ile aynı evde “yaşamadır”. Bu yüzden insanlar daha sık bu iyeye “rastlarlar”. *Ev İyesi'ne* farklı yörelerde yaşayan Tatarlar farklı isimler vermişlerdir: *Nigez İyāse* (Temel Sahibi), *Yort Ābise* (Ev Ninesi), *Öy Atası* (Ev Atası), *Yort Babay* (Ev Dedesi).

Dağlık yörelerde yaşayan Kereşen Tatarları *Ev İyesi'ne Kirsut* derler. *Kirsut*, *Ev İyesi'nden* farklı olarak evden ziyade daha çok insanın kendisini korumuş. Onlara *İnsan İyesi* bile denilebilir. Âlim F.Bayazitova'nın (1995: 121-124) derlediği bir hatıradaki bir köylü Kereşen kadını *Kirsut* hakkında şöyle söyler:

“Benim *Kirsut'um* çok akıllıdır. Misafire giderken ben derim ki “*Kirsut'um*, beni üç saat sonra gelip al” ve tam üç saat geçince *Kirsut'um* geldiğini anlarım: artık misafirde kalamayacak kadar eve gitmeyi isterim. Evde semaver ile çay koyunca da *Kirsut'u* yanımda ağrılarım. *Kirsut'suz* olmaz, onsu ev soğuk olur”.

Mişer Tatarları⁶ *Ev İyesi'ni Mal-Mülk İyesi* olarak bilirler. Onlara göre o, genelde beyaz giyinen kadın veya beyaz tavşan veya beyaz köpek kılığında “görünür” ve atların kaldığı ahırda yaşar. Ona, evde bereket, bolluk, mutlu hayat, sağlık olsun dileği ile yiyecekler sunulur. Nogaybek Kereşen Tatarları ise *Ev İyesi'ne* adayıp kaz, tavuk, horoz gibi evcil kuş kurban ederlermiş.

Kazan Tatarlarına göre *Ev İyesi*, Tatar evlerinde sebzeleri kışın koruma amacı ile yapılan bodrum katta yaşar ve eve ancak geceleri çıkar. O, gece ruhudur. Onu her insan farklı kılıkta “görür” fakat herkes onun ortak sıfatı olarak orta boylu, beyaz buruşmuş yüzlü, beyaz giysiden biraz kambur biri olduğunu söyler. *Ev İyesi* eve sahiplenir ve bu evde yaşayanlara zarardan çok fayda getirir. O çok beceriklidir. Meselâ yün, keten eğirir, beşiğinde ağlayan bebeği sallar, bulaşık yıkar, yangın çıkarsa veya eve hırsızlar girerse seki kenarına veya pencereye tıklar veya bir şey düşme sesini çıkarır ya da sahiplerin ayağını çekerek onları uyandırır, belâdan kurtarır. *Ev İyesi* bazen uyuyan ev sahibinin saçlarını da örebilir. Bu örgüyü sökmek iyi değildir, onun kendi kendine çözüldüğünü beklemek gerekir. Bir inanca göre bu örgüyü kesip atmaya kalkan insanın başına çok kötü şeyler gelebilir. O, hatta ölebilir. Bazen insanlar gece

⁶ İdil boyu ve Ural Tatarları arasında yer alan kavmi bir grup. Dilleri Tatar Türkçesi'dir. Mişerlerin kavmi bir grup olarak oluşumunda Bortaslar, Bulgarlar, Kıpçaklar ve yerli Fin-Ugor kabileleri, hatta Macarlar da katkıda bulunmuştur (*Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*. Kazan 1999, s. 363).

yarısı uyanınca ev içinde birinin yürüdüğü ve nefes aldığı sesleri duymuş gibi olurlar. Bu, *Ev İyesi'nin* çıkardığı seslerdir. Kendileri korkmalarına rağmen insanlar *Ev İyesi'ni* asla korkutmamalıdır.

Bu kadar marifetler içinde *Ev İyesi'nin* ilginç tarafları da varmış: O, kafasını kaşımaya sever, bazen ev içinde çok ince sesle ulumaya başlar, kapıları vurur, perdeleri çeker. Onun bu gibi hareketleri evdekilerin fakirliğe düşeceklerine işaret olabilir. *Ev İyesi'nin* en sevmediği şey, birinin bodrum kata bulaşık suyu dökmesi ya da küçük aptesini yapmasıymış. Böyle bir şey olunca evde huzursuzluk başlar: Mobilyalar devrilir, eşyalar yerinden oynar, saksılardaki topraklar dökülür vb. Bu gibi durumlarda *Ev İyesi* için lapa pişirip bodrum kata götürüp koymak lâzımmış. *Ev İyesi* insanları huzursuz etmeye başlarsa evin temeline de bakılmalı: rada kedi veya fare leşi olabilir. O, bu leşi ortadan kaldırmadan evdekilere huzur vermezmiş.

Ev İyesi'ni razı etmek için ona adayıp sadaka da verilir. Bu sadakaya bazı yörelerde *Yäkşämbe (Pazar) Sadakası* derler çünkü o genelde Pazar gün köyün hocasına, erenlere veya yetim çocuklara verilir. *Ev İyesi'nin* kilerde un elediği ses ise çok iyi yorumlanır: Demek, evdekiler bollukta yaşayacaklardır. Gece yarısı duyulan çekiç sesi de berekete işaret olur. Bu sese “devlet çekici” derler. Ama *Ev İyesi'nin* ihlamur kabuğundan *çabata* adı verilen ayakkabı ördüğü ses duyulursa, fakirliğe yorumlanır.

Ev İyesi, tarak saptanan ip eğirme aletinde kalan yünden ip eğirmeyi de çok severmiş. Ama *Ev İyesi'nden* kalan bu işi devam eden kimsenin hastalanacağına inanılır. Bu yüzden kadınlar ip eğirme aletinin tarağında yün bırakmamaya çalışırlar.

Eskiden bir evden ikinci bir eve taşındıkları zaman terk edilen evin iyesi için veda töreni yaparlar ve bu tören sırasında sahipleri onu kendileri ile yeni eve davet ederlermiş. Böyle yapılmadığı sırada *Ev İyesi'nin* terk edilen evde yalnız başına kalıp ağlayacağına inanılmış. Bunu komşuların birinden duyan eski evin sahibi, lapa pişirir ve büyük süpürgeye binip güneş battıktan sonra, yolda kimse ile konuşmadan eski evlerinin yerine gider ve *Ev İyesi'ni* kendisi ile yeni eve getirirmiş (Bayazitova 1995: 129). Bazen de *Ev İyesi* için özel at koşulur ve onu bu ata “bindirip” eski evden yeni eve götürürlermiş.

Eskiden baba evinden ayrıлып kendi evine çıkan oğlan da *Ev İyesi* için veda töreni yaparmış. O, gece yarısı eline ekmek lokması alıp ana-baba evine gelir ve onların izni ile bodrum kata iner, orada üç tane çırağ veya mum yakar, biraz toprak alır ve bu toprağı yeni evinin temeline götürürmüş. Önemli olan da, bu oğlana yolda kimse rastlamamalıdır. Yolda birileri rastlarsa, törenin bozulduğuna inanıp her şeyi yeniden başlarlar (1996: 204). Yeni eve çıkar çıkmaz Tatar Türklerinin *Temel Lapası* pişirmeleri de *Ev İyesi'nin* rızalığını almak için yapılan bir tören olarak anlatılabilir.

Tatar Türklerinde insanların yaşadıkları evlerde *Ev İyesi'nden* başka daha bir yaratığın yaşayabileceğine inanılır, bu varlık da *Biçura'dır*.

Biçura kelimesinin etimolojisini Dr. G. Gıylmanov böyle anlatmaktadır: *Biçura*, “bi” ve “çura” kelimelerinden oluşmuştur. “Bi” “bek” demektir. “Çura” ise “kul, köle” demektir. Yani *Biçura*, hem bek hem kul gibi bir anlama gelir. Fakat *Biçura'nın* aile, ev ruhu olduğunu düşünerek, bilim adamı bu kelimenin Eski Türklerde aile anlamında kullanılan *yaver, caur, yaur, çaur, şçura* (Çuvaşlarda) kelimelerinden türemiş olmasını daha mantıklı buluyor: “Bi” ön eki “yokluk” manası ile izlenilirse

Biçura, “ailesiz” anlamına da gelebilir. Ayrıca *Biçura* kelimesi “aile beyi” anlamına da sahip olabilir (1999: 15).

Peki, *Biçura* nasıl bir yaratıktır? *Biçura* genelde evde, tuğladan yapılan büyük ocağın arkasında veya kilerde taban altında veya çatı altında yaşarmış. Eskiden köydeki evlerde *Biçura* için ayrı odalar bile ayarlanır ve oraya bir tabak ve birkaç kaşık ile yemek bırakılmış. Sabaha da bu tabak boşaltılmış bulunurmuş.

Biçura insanlardan hiç çekinmeden gürlütu patırtı yapmayı çok severmiş. Bazen ocak başından, bir çeşit içki (*küväs*) konulan fiçiyi devirmiş. Tatar Türklerinde bir bilmece de var; “Ocak başında *Biçura* belini boğmuş oturur” ve onun cevabı da “*küväs* fiçisi”dir. Belki de eskiden insanlar *Biçura*’nın *küväs* fiçisi kılığında olduğuna inanmışlardır. Bu bilmecenin ikinci bir varyantı da var: “Küçük bir *Biçura*, belini boğmuş oturur” ve onun cevabı da “Hamam için kayın dallarından hazırlanan süpürge”dir.

Biçura, yemeğe çok düşkünmüş. İnsanların yiyip bitiremediği bütün yemeği o yermiş. Bir de çok huysuzmuş: kızdığı zaman geceye yemekle bırakılan tabağı kırar ve yemeği de ortaya döküp evi uzun süre için terk edermiş. Ayrıca *Biçura*, çok pis bir yaratık olarak da bilinir: onun başındaki şapkası toza yağa bulanmış, uçları da *Biçura*’nın omzundan biri öne biri arkaya sarkarmış. *Biçura*, temiz yerlerden nefret edermiş. Onun taban altı, çatı altı, kiler gibi tozlu yerlerde yaşaması da bununla anlatılabilir. *Biçura*, zaten pis evleri seçermiş. Bu yüzden *Biçura*’dan kurtulmak veya onu yakına getirmemek için ilk şart evi temiz tutmakmış.

Biçura, gece ruhu olarak bilinir ve insanlara çok sıkıntı verir, durup dururken bağırır, güler, oynar, şaka yapar (meselâ uyuyan insanı yatağından alıp başka yere taşır). Bazen de uyuyan kimsenin üzerine ocak arkasından keçi çizmesi, odun parçası veya yastık gibi nesnelere atarmış. *Biçura*, yalnız erkeklere şaka yapmayı sever, kadınlara dokunmazmış. Çoğu zaman evdeki insanların eşyalarının yerini de değiştirir veya gizlermiş. Bu gibi durumlarda Tatarlar “*Biçura* şaşırttı” veya “Nerede ki, *Biçura* mı çaldı?” gibi konuşurlar. Bir inanca göre bu yaratığın en sevdiği eşyalar, anahtar, iğne, bıçak, makas gibi aletlerdir. Ondan dolayı bazen *Biçura* şaka yaparak geceleyin kilitlenen kapıları açar veya tersine açık kapıyı kilitlermiş.

Biçura ile ortak dil bulabildiğin zaman onun çok yararlı bir yaratık olduğuna da inanılır. Meselâ *Biçura*, evin sahibini severse onun malını çoğaltır. Halk içinde “*Biçuralı* ev, bereketli evdir” gibi deyim de vardır. *Biçura*, ona yaptığın bir iyilik karşılığı bin iyilik yaparmış. Ayrıca, ip eğirme aletinde ev sahibine bütün torunlarına çorap örece kadar ip eğirip bırakır. Onun bu marifeti hakkında özellikle sık sık anlatılır. Bu yüzden de *Biçura*’yı incitmekten sakınırlar, onun “şakaları”na göz yumarlar. Gönlnü almak için de yukarıda bildirdiğimiz gibi tabak ile önüne yemek koyarlarmış. Fakat şunu da unutmamalıyız, *Biçura*’nın getirdiği varlık, bolluk aslında haram varlıktır ve nasıl beklenmediği bir anda gelirse aniden yok olabilir.

Biçura ile düşmanlaşırsan, evde yangın çıkarmış. *Biçura*, ev sahiplerini çok rahatsız ettiği durumda ondan kurtulmak için ona adayıp sadaka vermek veya son çare olarak eve ayı sokmak lazım. Uzun süre ocak yapılmayan evleri *Biçura* ayrıca severmiş. Bu yüzden Tatar Türkleri, yeni ev yapmaz her şeyden önce onun ocağını yaparlar.

Anlaşılan, *Biçura* çok ihtilafli bir varlık. Onun evde yaşayanlara ne zaman nasıl davranacağı hiç belli olmuyor. Bu yüzden de o, *Ev İyesi'nden* farklı olarak kötü ruh sayılmaktadır. *Ev İyesi* ise yukarıda gördüğümüz gibi kutsal bir varlık olarak algılanır ve kimse onu evden kovmayı hiçbir zaman düşünemez, tersine *Ev İyesi* olmayan evlerden korkulur. Ayrıca *Ev İyesi*, *Biçura'dan* farklı olarak yaşamak için sadece temiz evleri seçer ve *Ev İyesi* “bulunan” evde *Biçura* asla bulunmazmış.

Biçura ile ilgili hikayelere Başkurt Türklerinde de rastlıyoruz. Başkurtlara göre *Biçura*, kadın kılığında, orta boylu, belsiz gövdeli bir mitolojik varlıktır. Başında da Tatar kadınlarının giydiği bir çeşit şapka olduğuna inanılır ki acaba, *Biçura* Tatar Türklerine özgü bir yaratık olarak kabul edilip onun ile ilgili inanç Başkurtlara Tatarlardan mı geçti? Bazı Başkurtlar *Biçura'nın*, üzerine kırmızı gömlek giyen erkek kılığında olduğunu söylerler. Tatar mitolojisindeki yerinden farklı olarak Başkurt mitolojisindeki *Biçura*, karanlık ormanda, yaban alanlarda yaşar, yolunu şaşırın insanlara tecavüz eder, sonra onlara her zaman yardımda bulunur, para pul getirmiş (Gıylmanov 1999: 8). Buna dair Tatar mitolojisinde şöyle bir hikâye korunmuştur:

“Eskiden bir hoca varmış. İşte bu hocaya *Biçura* dadanmış. Hoca birden zengin olmuş: parası da artmış, ahırdaki hayvanları da çoğalmış. Bunun evine alışan *Biçura*, geceleri komşuların parasını çalıp hocaya getiriyormuş. Komşu tarlalardan, kilerlerden yulaf çalıp hocanın atlarını, hayvanlarını besliyormuş. Bu hoca zamanla çok zenginleşmiş ve *Biçura'dan* sıkılmaya başlamış, onu kovmaya karar vermiş. Komşu köyde büyüden anlayan bir kadın varmış, hoca onu çağırıp evine büyü sözleri üfleyerek *Biçura'yı* kovmasını istemiş. Büyücü kadın onun isteğini yerine getirmiş. O gece hocanın evinde yangın çıkmış, ahır, ahırdaki inekleri, koyunları, tahılları ve evi yanmış kül olmuş. Hoca kendisi zar zor kurtulmuş.

Yangın neden çıkmış, bir türlü bilememişler. Hocanın evi temelden yanmış, komşularının ise kazıklarını dahi yangın almamış.” (Cen-Päirilär Bar Dilär 1992: 40-41).

Abzar İyäse, Mal İyäse (Ahır İyesi, Mal İyesi): Bu ruha daha sık Başkurdistan'da yaşayan Tatarlarda ve Mişer Tatarlarında rastlıyoruz. Onu da farklı adlandırırılar: *Aran İyäse*, *Kiträ İyäse*, *Abzar Atası*, *Abzar Äbise*. Sibiryâ Tatarları ona *Mal İyäse*, *Zänki Baba* ve *Peşa Ana* derler (sonuncusunun kadın kılığında olduğuna inanırlar). *Zänki Baba* kültü Orta Asya'da da bilinir, fakat orada o sadece iri boynuzlu malları koruyan ve onların çoğalmasını sağlayan kutsal ruhtur. Çuvaşlarda *Ahır İyesi'ne Karta Puse*, Yakutlarda *İsägäy Ayısat* (veya *Inahsıt Hotun*, *Milahsın*) derler. Türk mitolojisinde *Ahır İyesi*, genelde insanlara yardım eden kutsal ruh olarak bilinir.

Tatar Türkleri *Ahır İyesi'ni* çoğu zaman *Ev İyesi* ile karıştırırlar fakat bu iki iye farklı yapıya sahiptirler. *Ahır İyesi* genelde ahırda, kilerde, avluda yaşar ve bu yerlere ve orada yaşayan canlılara sahip çıkan varlık olarak bilinir. Bazen birer hayvan kılığında, daha nadir evin sahibi kılığında uzun bir mesafeden “gözükür”. *Ahır İyesi* ahırda yaşayan hayvanlara değişik münasebette bulunur: Bazılarını sever, bazılarını çekemez. Sevdiği malın (genelde atın) yelesini örer (bu yeleyi sökmek veya kesmek iyi değildir), insanlar görmediği sırada onun önüne kuru ot (*peçän*) atar. Sevdiği ineğin kuyruk ucunu taradığı da bilinir. *Ahır İyesi* tarafından sevilen hayvanlar çabuk semirirmiş.

Ama *Ahur İyesi'nin* sevmediği at varsa o onu gece boyu koşturur, ter içinde bırakır, yorar, hatta onun önüne konulan yiyecekleri alıp sevdiği atın önüne koyar. Sevmediği atı aç bırakmış. *Ahur İyesi'nin* sevmediği hayvan, genelde kara renkteki hayvan olur ve bu hayvanı kısa süre içinde satmazlarsa *Ahur İyesi'nin* onu yaşatmayacağına inanılır.

Ahur İyesi'ne de adayıp ara sıra sadaka vermek lâzım ve onun gönlünü almak için de lapa pişirmek uygun görülürmüş. Tobol Tatarları⁷ ise *Mal İyesi'ne* adayıp genç ineğin ilk buzağısını (ona *tulbaş* derler) kurban ederler ve kurban etini köydeki erenlere ve yakın akrabalara dağıtırlarmış.

Ahur İyesi, insanlara yardım eden bir varlık dedik. Meselâ sığır veya koyun yavrulayınca, yeni doğan yavrular kış mevsiminde üşüyüp ölmesin diye *Ahur İyesi'nin* pencereye tıklayıp ev sahiplerini uyandırdığını söylerler. Sığır gece buzağıladığı zaman *Ahur İyesi* ev sahibine gelip “Sığırın buzağıladı!” diye haber verirse, ev sahibi buna karşılık olarak “Tuz ölçüyorum” demeliymiş. *Ahur İyesi* ikinci sefer gelip haber verirse, bu sefer ev sahibi “Ekmek ölçüyorum” demeli ve sessiz sedasız buzağıyı eve getirmeliymiş. Mişer Tatarları ise *Ahur İyesi'nin* sadece keçi tekesine ve köpeğe dokunmadığına inanırlar ve bu inanç, Slav halklarının inançlarına yakındır.

Munça İyâse (Hamam İyesi): Tatar Türkleri bu iyeyi çoğu zaman cinler ve periler ile karıştırıyorlar fakat *Hamam İyesi* cinlerden farklı olarak insanlara ziyan vermeyen bir yaratıktır. Önemli olan, onu incitmemek, rahatsız etmemektir.

Hamam İyesi'nin ufak boylu bir ihtiyar kılığında olduğu tasavvur edilir. Aslında *Hamam İyesi'ne* olan inanç insanlara temizliği ve her işi kendi zamanında yapmayı öğretir. Meselâ, güneş battığı zaman ve gece yarısı hamama girilmez, bu saatte *Hamam İyesi* kendisi yıkanmış. Ayrıca hamamda bir önceki seferden kalan su ile yıkanırsan, onun üzerine dua okunmalı ya da en iyisi o su ile artık yıkanmamalıdır: *Hamam İyesi* yıkandığı su, büyü ve hastalık kaynağı olurmuş. Hamamda yıkanırken yüzünü sabunladıktan sonra temiz su dolu leğeni birden bulamazsan veya yıkandığın lifin ucunu biri çeker gibi olursa ya da hamamdan gitmek üzereyken ayakkabılarının kaybolduğunu görürsen, işte bunlar *Hamam İyesi'nin* şakalarıymış.

İnsanlar hamama girerken ve oradan çıkarken *Hamam İyesi'nin* varlığını unutmamalıdır. Aniden kapı açılırsa *Hamam İyesi* korkudan sıçrayabilir, bu yüzden hamama girmeden insanlar üç kere gırtlığı temizlemelidir. Tatar Türkleri, hamamda yıkandıktan sonra her şeyi temizleyip, sabun lif gibi eşyaları yerine kaldırıp, “Hamamın ısısı sana, huzuru bana!” diyerek çekip gitmeyi uygun görürler.

Tegermän Anası, Tegermän İyâse (Değirmen Anası, Değirmen İyesi): İsminden de görüldüğü gibi bu iye, değirmende yaşar ve kutsal ruh olarak bilinir. Toplanan tahılların, un-ekmeğin bolluğunun doğrudan bu iyeye bağlı olduğuna inanılır. *Değirmen Anası* veya *Değirmen İyesi* genelde bembeyaz una boyanmış, saç kirpiklerine, sakal bıyıklarına un konmuş ufak boylu bir kocakarı veya ihtiyar olarak tasavvur edilir. Tatarlara göre, *Değirmen Anası* kötü ruhları değirmene yaklaştırmaz, un-ekmeğe dokunduramaz. Aynı zaman, değirmene un öğütmeye gelenleri de korur. Bu yüzden eskiden, öğütülen undan *Değirmen Anası'na* da pay bırakırlarmış.

⁷ Sibirya'da Tobol şehri ve civarında yaşayan Tatarlar.

Bir inanca göre değirmende tahıl konulan kazan da boş kalmamalıdır. Un öğüten son kişi bu kazanda bir avuç tahıl *Değirmen Anası* 'na bırakmış çünkü kazanı boş kalan değirmeni *Değirmen Anası* terk etmiş.

Değirmen Anası, beğendiği insanların ununu bembeyaz yaparmış, kötü niyetli insanları da uzaktan tanır ve onların ununu kara, yarmalı ve kepekli öğütürmüş. Eskiden rüzgârsız günde değirmenin kanatları kendi kendine çalışırsa insanlar, “Değirmen Anası çalışmaya başladı, sessiz olun, küfür etmeyiniz” diye uyarırlarmış.

Mâçet İyäläre (Cami İyeleri): Onlara “cami cinleri” de derler. Mişer Tatarlarında o, *Mâçet Biçurası* olarak da bilinir. Bu yaratık daha çok şakacı biri olarak anılır: cami kapılarını açar kapatır, ayakkabılarını gizler, namaz kılan kimsenin seccade ucundan çeker fakat insanlara ziyan getirmez. Tersine o, camiyi kötü ruhlardan korumuş. *Cami İyesi* 'ni kovmak, sövmek, incitmek hiç de iyi değildir. Onun yakında olduğunun farkına varınca, sadece bildiğin duaları okumak ve alçak sesle “Haydi şakacı, oynama, getir benim ayakkabımı!” demek yeterli imiş. Bir hatıraya göre *Cami İyesi* 'nin camiyi yangından kurtardığı da bilinir. Bazı insanlar bu mitolojik varlığı, eline değnek alan, başında sarığı olan beyaz giysili bir cami ihtiyarı olarak “gördüklerini” söylerler.

Zirat İyäläre (Mezarlık İyeleri): Bu yaratıklar mezarlıkta, ölenlerin ruhlarını cinlerden korurlarmış. Onların nasıl bir kılıkta olduğunu genelde kimse söyleyemez. *Mezarlık İyeleri* 'nin, mezarlıklara hücum eden, mezarlara saygısızlık gösteren insanlara sihir yaptıklarına ve bu insanların yatağa düştükten sonra öleceklerine inanılır.

Mezarlıkta yaşayan iyelerin huzurunu bozmamak için, mezarlıklarda tükürülmemeli, doğal ihtiyaçlar karşılanmamalıdır. Bu tür hareketleri mezar çitinden 40 adım uzaklaşarak yapmak uygun bulunmaktadır. Ayrıca mezarlıkta uyumak ve yemek yemek de iyi değildir. Güneş battığı zaman da mezarlığa girilmemeli: Gece yarısı, sihrin en güçlü olduğu zaman sayılır.

Yul İyäse (Yol İyesi): Eskiden, taşıtların olmadığı dönemde insanlar sadece yakındaki köylere değil, çok uzakta olan şehirlere, başka ülkelere dahi yürüyerek giderlerdi. Bazen aylarca yürüdükleri yolda geceleme zorunda kalırlar ve çeşitli maceralar yaşarlardı. Bu yüzden de kadim insanlar başka mekânların iyesi olduğu gibi yolun da kendi iyesi olduğuna inanmışlardır. Tatar halk edebiyatında *Yol İyesi* ile ilgili bir mite rastlamıyoruz, fakat yol ile ilgili birçok inanç korunmuş vaziyettedir ve biz onlardan, *Yol İyesi* 'nin iyi, insanlara yardım etmeye hazır bir iye olduğunu görüyoruz.

Tatar halk inancına göre yola beddua etmek, onu tepelemek ve onun üzerinde doğal ihtiyaçlarını yapmak haramdır. Kadim insanlar “Yola, anne babana gösterdiğin gibi saygı göster” demişler. Eskiden uzun yolculuk yapmak üzere olan insanlar yola adayıp kurban keserler, yol sadakası verirler, bazen de yol kenarına ağaç dikerlermiş. İhtiyar insanlar yolda dinlenip ayağa kalkınca “Ağırlığım şurada kalsın” diyerek *Yol İyesi* 'ne sadaka olarak üç kere tükürürlermiş. Aslında bu gelenek, *Yol İyesi* 'nden ziyade *Yer İyesi* 'ni razı etme olarak kabul edilmelidir. Bilim adamları, eskiden Tatar köylerinde yol kapıları (meselâ *Basu Qapqası* (tarla kapısı) yapma geleneğinin de *Yol İyesi* 'ne ait olan mekânı çizme gibi bir hareket olduğunu bildirirler.

Yol İyesi, kötü niyetli insanları her gün yürüdükleri yoldan şaşırabilirmiş. Hiç beklenmediği bir an bu tür insanlar tanış yoldan giderken kendilerini karanlık orman içinde bulurlarmış. Bazen de kar fırtınasında insanlar evleri etrafında dolanıp dururlar, eve girecek yolu bulamadan üşüyüp hatta ölebilirlermiş. Sabah olunca yolunu şaşırması ve donmuş insanı köylüler evin etrafında bulurlarmış.

Ama *Yol İyesi* Tatar Türklerinde daha çok, iyi bir iye olarak anılır. Kazan Tatarları yola çıkmak üzere olan kimseye “Ak yol sana!”, “Yollarına ak çarşaf!” gibi dileklerde bulunurlar. Yola çıkan kimse bugün de “Allah’ım koldaşım ol, Hızır İlyas yoldaşım ol!” gibi dilekte bulunur ve sadaka verir. Sibiryalı Tatarları ise yolda karşılaştıkları zaman “Yol olsun!” diye selam verirler.

Artık insanlar yoldan araba veya ona benzer başka taşıtlarla hareket etmektedirler fakat *Yol İyesi’ne* inanmaya hâlâ devam ederler. Meselâ, *Yol İyesi’nin* direksiyonda uyuyakalan insanlara seslenip onları uyandırıp hayatlarını kurtardığı hakkında bugün de birçok hikaye duyulur.

Albastı: Bu mitolojik varlığa biz bütün Türk boylarının mitolojisinde rastlayabiliriz: Başkurlarda, Kazaklarda, Tuva ve Altay Türklerinde, Özbeklerde, Azerilerde, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar, Kumık, Türkiye Türklerinde, Yakutlarda vb. Sadece Türk boyları değil, Kafkasya halkları, Moğollar ve Tacikler de *Albastı* adında bir ruhun olduğuna inanırlar. Ayrıca *Albastı’yı* andıran yaratıklar Eski Mezopotamya, Sümer-Akkad, Yunan mitolojilerinde de var. Ama gene de yaratılışı ile Gök’te yaşayan Tanrılar neslinden olan ve sonraki dönemlerde bu kutsallığını kaybeden *Albastı* ile ilgili en çok mitler Türklerde korunmuştur.

Türkler, *Albastı’nın* kızıl (al) tenli, sarı uzun dağınık saçlı, göğüsleri dizlerine kadar sarkan çirkin bir kadın kılığında olduğuna inanırlar. Bazı kaynaklarda *Albastı*, 70 memeli ve her memesi ile 70 bebeği emziren çirkin bir kadın olarak tasvir edilir. O, insanlara, çocuklara, ayrıca yeni doğan bebeklere ve hamile kadınlara büyü yapar, kötü hastalıklar gönderirmiş. Türkiye Türkleri, Azeri, Kazak ve Kırgız Türklerinde *Albastı’nın* insanın iç organlarını çaldığı hakkında da söylenir. Meselâ Kırım ve Osmanlı Türklerinde korunan inançlara göre *Albastı (Alkarısı)* hamile kadınlara eziyet eder, onların düşük yapmalarına neden olurmuş. Radlov’a göre *Albastı*, hamile kadının ciğerini almış, işte bu yüzden de bu yaratık resimlerde elinde ciğerle tasvir edilirmiş. Kadim insanlar *Albastı’yı* yaklaştırmamak için doğurmakta olan hamile kadının baş ucunda dua ederler, dua da yardım etmediği sırada hamile kadına önce yavaşça sonra daha sert bir şekilde kamçı ile vururlarmış. Bu geleneğe Kazak Türklerinde daha sık rastlamaktayız.

Türk, Kazak, Kumık, Nogay, Tuva halk mitolojilerinde *Albastı’nın* insanlar ile cinsi ilişkiye girdiği hakkında da söylenir. Meselâ Tuva mitlerinde *Albastı* avcılara kadın olur, onlara sütünü içirir, kaburga yanından etini kesip yedirir ve onların avdan bol kazançla dönmelerini sağlarmış.

Tatar mitolojisinde ise *Albastı*, atlı evlerde, sahipsiz yerlerde, çukurlarda yaşayan kötü merhametsiz bir ruh olarak bilinir. Kayum Nasıyri, bu yaratığın insan kılığında, Y.Koblov ise onun büyük at yükü veya büyük ot yığını, hatta çam ağacı kılığında olduğunu bildirirler. Koblov, insanların göğsüne bastırıp ezen *Albastı’nın* cüsseli gövdeli ve kilolu olduğunu vurgular. *Albastı*, uyuyan insanlara zarar verirmiş, onların göğsünü ezerek onları boğarmış. İnsanlar bu gibi durumlarda zar zor uyanırlar ve kendilerinin nefes alamadan boğulduklarını fark ederlermiş. Nefes darlığı hastalığı halk dilinde *Albastı*

Çire (Albastı hastalığı) olarak da bilinir. Tatar tabibi N.Kaştanov *Albastı hastalığı'nın* sebebinin geceye doğru yemek yeyip yatmakta görüyor. Bazı mitolojik hikâyelere göre Albastı, insanları gece sadece emmekle de kalmaz, onların kanını da emermiş.

Tatar Türklerinde yaşayan bir inanca göre, *Albastı'yı* tanıyabilmek için onun arka tarafına geçmek lâzım: *Albastı'nın* sırtında derisi olmaz ve iç organları olduğu gibi gözüküp durmuş.

İnsan, *Albastı'dan* nasıl kurtulabilir? Genelde onun giysisine veya gözüne iğne saptamak yeterliymiş. Bir de Albastı köpekten korkarmış. Bu yüzden eskiden Tatarlar, köpeklerden korkan kocakarlara şüphe ile bakarlarmış. Ayrıca Albastı, gece ruhu olarak bilinir ve erken saatte şafak sökülür sökülmez ötmeye başlayan horozun sesi ile kaybolurmuş.

Çuvaş Türkleri saçını başını taramayan, yüzünü yıkamayan, yalpalayarak yürüyen ve fazlası ile cüsseli gövdeli olan çirkin ve aptal kimseye “*Alpt-salpt Albas*” derler. *Albastı* kelimesi Tatar Türklerinde de bazı durumlarda insanlar için kullanılır. Meselâ kendine yakışmayan ve gereğinden geniş, büyük boy giysiler giyen, dağınık, uyumsuz vücutlu insanlara Tatarlar da “Albastı” derler (Gıylmanov 1999: 16-21). *Albastı* ile ilgili bir hikâye verelim:

“Birisi şehirden dönüyormuş. Bildiği köye iki veya üç kilometre kaldığında yolun diğer tarafında aniden iki tane büyük ot yığını ortaya çıkmış. Bir yığının yanında ateş varmış. Bu insan neye uğradığına şaşırılmış. Atını koşturmaya başlamış. Yalnız, at ne kadar hızlı koşsa da bu iki yığını geçemiyormuş. Uzun süre koşmuşlar fakat bir yığını bile geçememişler. Sonunda bir ormana varmışlar. Yalnız, o yerlerde ormanın bulunmaması gerekiyormuş. Daha sonra bu insan, ot yığınının Albastı olduğunu anlamış ve çok korkmuş. Tekrar atını koşturmaya başlamış. Ormanın içinden çingirak sesleri, inek böğürmeleri, at kişnemeleri, şarkılar duyulmaya başlamış. Uzun süre gitmişler ancak ormanın ucu bucağı yokmuş. Arkasına döndüğünde de görmüş ki o iki ot yığını peşini bırakmıyormuş. Ne olursa olsun diyerek atını bırakıp arabanın içine yatmış. Aniden horozun öttüğü duyulmuş. Kalktığı anda etrafta ot yığınları yokmuş, yanında bir köy varmış. Adam sevincinden ne yapacağını bilememiş. Koşamayan atı da artık hızlıca koşmaya başlamış ve kısa süre sonra köylerine geri dönmüşler.” (Cen-Pärlär Bar Dilär 1992: 36).

Ubir (Obur) Bu yaratık da dünya mitolojisinde çok yaygın ve o da alçak, kara ruh sayılmaktadır. Çuvaş Türkleri bu yaratığa *Vupar*, Özbekler *Upır*, Kazan ve Sibiryâ Tatarları *Ubir* derler. Sibiryâ Tatarlarında *Ubir'a* benzeyen daha bir kara ruh var: *Mäçkäy*. Ama o, Kazan Tatarlarının inancından farklı olarak hep kadın kılığında olurmuş.

Ubir kelimesinin etimolojisi ile ilgili Tatar halk biliminde çeşitli görüşler bulunmaktadır. G.Gıylmanov onları “Tatar Mifları” adlı kitabında vermiş ve biz onlardan gerçeğe daha yakın olanlarını seçip almaya çalıştık. Meselâ N.İsanbet, *Ubir* kelimesinin, “içe doğru batırıp yutmak”, “içe doğru çekmek” anlamına gelen *ubu* kelimesinden türediğinin doğrultusundadır. Bir yerin altı boş olup o yerdeki toprak çöker ve çukur oluşursa Tatar Türkleri “*cir ubılğan*” (yer çökmüş) derler. Mezarın üst kısmı çöküp çukur oluşsa da “*lähete ubılğan*” (lahiti çökmüş) derler. Akar suyun dönüp çukurlanan ve akın ile gelen her şeyi içine çeken yerine de *upqın* derler. Kırgızlarda, Kazaklarda ve Özbeklerde *obur*, *ubır*, *upır* gibi kelimeleri doyumuz, yemeğe doymayan insanlar için kullanırlar. Radlov da *obur* kelimesinin Osmanlı Türklerinde çok yiyen kimse ve büyü yapan kocakarı anlamında kullanıldığı hakkında yazıyor.

Burada büyü yapan kocakarıların Tatar Türklerinde de *Ubırlı Qarçıq* olarak anıldığını ve Tatar masallarında sık görünen bir tip olduğunu hatırlarsak iyi olur. Fakat mitolojik bir yaratık olarak *Ubır* sadece İdil-Ural Türklerinde bilinmektedir. Meselâ Çuvaşlarda Güneşi, Ayı yutmaya çalışan *Ubır* hakkındaki kozmogonik motifin bulunması, Çuvaşlarda yaşayan inançların çok eski devirlere uzandığının bir delilidir. İslam dinini erken dönemlerde kabul ettiklerinden dolayı Şamanizm ile ilgili inançlardan uzaklaşmış Tatar Türklerinde de “*Ubır* Göğü bastı, Güneşi yuttu, Yer pustu, ağzını açmadan *Ubır*’ı yuttu” gibi bilmece korunmuş ve onun cevabı Kara bulut, Yağmur ve Yer’dir.

Tatar mitolojisinde *Ubır*, sahiplendiği insanın içinde “yaşayan” korkunç bir yaratıktır. *Ubır*’ın sahiplendiği insanlara, *Ubırlı Keşe* derler. K.Nasıyri “*Ubırlı* insanı tanımak kolaydır: onun koltuk altında bir delik olur, bu delikten *Ubır* insanın içine devamlı girip çıkar” diye yazıyor. Fakat bu tür deliğin koltuk altında değil de baş ucunda olduğunu bildiren haberlere daha sık rastlanır.

Ubırlar, erkeklerden korkarlar, bu yüzden genelde kadınlara sahiplenirlermiş. İşte bu inançtan dolayı Tatar kadınları hamama yalnız gittikleri zaman yanlarında küçük yaşta olsa da bir erkek çocuğunu götürmeye çalışırlar. Ayrıca Tatar Türkleri, hamamda sıradan iki kez yıkanan insanın da *Ubır*’a dönüşeceğine inanırlar.

Ubır, ayrıca hamile kadınları azarlar ve yeni doğan bebekleri kaçırmış. Bu yüzden hamile kadın yanında hep bir erkek bulunmalı ve yeni doğan bebek 40 gün yalnız bırakılmamalı. Büyük kafalı, kendisi de uyumayan başkaları da uyutmayan çocuk hakkında da Tatar Türkleri “*Ubır* değiştirmiş” derler.

İçinde *Ubır* bulunan kimse kendisi de *Ubır*’a benzemeye başlar, özellikle yemeğe doyamazmış. Ama çok yese de *Ubırlı* insan hiç kilo almaz, zayıf kalırmış. Çünkü onun yediği yemek kendi vücuduna değil, *Ubır*’a sinermiş. Tatar halkında “*Ubır* kendisi doysa da gözü doymaz” gibi bir deyim de vardır. *Ubırlı* insanlar gece kalkıp yemek ararlar, bulamayınca da alev yumağına dönüşüp bacadan çıkarlar ve başka insanların yemeğini çalarlarmış. İnsanlar, *Ubır*’ın girip çıktığı yerin ocak bacası olduğunu düşündüklerinden bacaları geceye mutlaka kapatırlar.

Ubırlı insan uyuyunca *Ubır* onun içinden ayrılır ve alev yumağı olup bacadan dışarıya çıkarmış. Onun alevle bir arada izlenilmesi de ilginç: *Ubır*, aynen alev gibi doyumsuz, azgın, açgözlü, yolunda bulunan her şeyi yutan bir yaratıktır. Ayrıca o, leş ile beslenmeyi çok severmiş. Bu alev yumağını yok etmek neredeyse imkânsızmış. *Ubır* istediği an kedi, köpek veya güzel kız kılığına girebilirmiş. *Ubır*, kadınları ve hayvanları emmeyi de severmiş. Hamile bir hayvanın sütünü *Ubır* emerse, o hayvan korkudan düşük yaparmış. Hamile olmadığı durumda da bu hayvan hastalanır ve sonunda ölürmüş.

Bazen *Ubır*, insanlara çeşitli hastalıklar gönderirmiş. İnsanı *Ubır* sömürürse o insan kendi kendinden bağırmağa başlar ya da durup dururken kendi kendine konuşmuş. Bu durumda, ter içinde gelen atın hamutunu çıkartıp hastalanan kimsenin boynuna giydirmek gerekirmiş (Tatar Halıq İcatı 1987: 279-280).

İçine *Ubır* yerleşen insan kendisi ölse de içindeki *Ubır* ölmezmiş. O, insanı mezara koyduktan sonra kefeni yemeye başlar ve mezarda bir delik delip yer üzerine çıkar, insanları huzursuz edermiş. Bazen *Ubırlar* mezar deliğinden gökteki yağmur bulutlarını kendilerine çekip kuraklığa neden olurlarmış.

Meselâ Samara Tatarları⁸ uzun süre yağmur yağmamasının sebebini bir hortlağın mezardan çıkıp bulutları kovalayıp yürümesi ile anlatırlar ve mezarlığa gidip delik bulunan mezarı ararlarmış. Bulduktan sonra o deliğe önce on kova kaynamış, sonra da on kova soğuk su dökerlermiş (Urazman 1992: 56). Ayrıca, *Ubir* olan mezarların deliğini bulup bu deliği at gübresi ile doldurup meşe veya kavak ağacından yapılan kazık çakmak da *Ubir'in* yer üzerine çıkıp doğayı ve insanları rahatsız etmesine son verirmiş.

Ubir'i yakalamak çok zor olsa da, bunun yolları varmış. Meselâ *Ubir'i* görünce, üzerindeki gömleğini göğüs kısmından birden yırtıvermek gerekirmiş. O an alev yumağı *Ubir*, insanın ayak altına düşermiş. Ağaç çatal veya kuş kirazı ağacının çatallanan budağını alıp onu ikiye kırmak da istenilen sonucu verebilirmiş. *Ubir* da anında insan kılığına girip merhamet istemeye başlarmış. Ama insan *Ubir'i* acımadan dövmelemiştir. *Ubir'in* kime dadandığını açıklamak için de en iyi yolmuş bu: yaralar, *Ubir'in* dadandığı insana da yansımış. Öbür gün köyde biri yaralanıp yatağa düşerse, bir gün önce yakalanıp dövülen *Ubir* şüphesiz o insanın içine yerleşmiş olurmuş. Bu inanca Slav mitolojisinde de rastlayabiliriz.

Örāk (Hortlak) Tatar mitolojisinde bu yaratığın katledilen insanların canı çıktığı ya da insan kanının akıtıldığı yerde “gözüktüğü” söylenilir. Ama insanlar hortlağa daha çok öldürülen insanların mezarı üstünde rastlarmış. O, insanlara zarar vermez, onun ancak gezindiğini ya da acıklı sesle efkârlanıp oturduğunu “görürlermiş”. *Örāk*, katilin kapısını çalar ya da penceresini tıklar ve kendisini öldürmesini isteyip bu insanı her gün azarlarmış. Katledilmiş insanların ruhu işte böyle huzur bulamazmış. Katil bu gibi ziyaretlerde aklını da yitirebilirmiş. Hortlak uzun boylu, zayıf olur ve kefenini çıkarmadan ancak yüzünü açarmış.

Örāk, borcu olan kimseleri de rahat bırakmazmış. Ama yukarıda da bildirdiğimiz gibi aslında *Örāk'in* insanlara hiçbir zararı yokmuş, sadece insanları karşlarına aniden çıkıp korkutmuş. *Örāk'ten* kurtulma yolu, onu görünce çok kötü sözlerle küfretmektir. Küfürden başka hiçbir şey *Örāk'i* etkileyemezmiş.

Bazen hortlak at arabasında yalnız gelen birine eşlik etmek ister ve bu insanın gözüne küçücük kız veya erkek çocuğu olarak “görünürmüş”. Arabaya binince de sessiz sedasız oturur fakat at birden bire çok zorlanmaya başlar, ağır gider ve çabuk yorulmuş. Bu durumda da atı durdurup arabaya ters taraftan koşmak lâzımmış. İşte o zaman *Örāk* kaybolurmuş.

Şahta İyāse (Maden Ocağı İyesi): İş arayarak uzaklara, genelde Ukrayna'da ya da Ural dağları eteğinde açılan maden ocaklarına çalışmaya giden Tatarlar, yerleştikleri yerlerde de mitolojik varlıkların olduğuna inanmışlar ve onları “gördüklerine” dair mitolojik hikâyeler yaratmışlardır. Bu hikâyelerde önemli yeri *Maden Ocağı İyesi* almaktadır. Bu iye, maden ocağında “yaşasa” da insan gözüne gözükmeyen, ancak ıslık çalar, kedi miyavlama, bebek ağlama, ayı bağırma ve köpek uluma sesi çıkarırmış. En önemlisi de o, orada çalışan işçilere yardımda bulunurmuş. Meselâ maden ocağı çökeceği zaman işçilere “Gidin” diye seslenerek kazadan korurmuş. Fakat işçilerden biri *Maden Ocağı İyesi'nin* kendisine yardımda bulunduğu hakkında birilerine söylerse, *Maden Ocağı İyesi* ona çok kızarak üzerine maden ocağını yıkıp öldürebilirmiş.

⁸ İdil nehrinin Güney’inde bulunan Samara şehri ve civarında yaşayan Tatarlar.

2. SU ALTINDA YAŞAYAN YARATIKLAR

Su Atası, Su Anası, Su İyâse (Su Babası, Su Anası, Su İyesi) Yer üzerinde bulunan her alanın kendisine özgü iyesi olduğu gibi, suyun da kendi iyesi olduğuna inanılır. Tatar Türklerinde sulak yerler, nehirler, ırmaklar, çaylar ve göller ile ilgili üç yaratığın “yaşadığına” inanılır. Onlar; *Su Babası, Su Anası* ve *Su İyesi*'dir. Onlardan en önemlisi de *Su Babası*'dır. *Su Anası*'nın da onun karısı olduğunu söylerler. *Su İyesi* ise onların oğlu olarak algılanır. Aralarında en meşhur olanı da *Su Anası*'dır.

Su Babası, belli bir yöredeki sulara sahip çıkar ve genelde nehirlerin, göllerin, sazlıkların en derin bir köşesinde yaşar, kıyıya çıkmayı sevmez, bundan dolayı insanların gözüne de görünmezmiş. *Su Babası*, kendisini huzursuz eden insanları hiç sevmez ve nehrin en derin yerine giren insanlara kızarak onları su dibine çekmiştir. Bu yüzden eskiden köyün ihtiyaçları suda boğulup ölen insanlar hakkında “Su Babası aldı” derlermiş. Su Babası suya tüküren, suyu pisleten insanlardan ve o insanların yaşadığı köylerden nefret edermiş. Sakin gün birden nehrin veya gölün üzeri dalgalanması, barajların, su değirmenlerinin yıkılması, *Su Babası*'nın kızgınlığını bildirmiş. O, insanlara hastalıklar da verebilirmiş. Meselâ birinin vücuduna sulu ur çıkınca insanlar bunun *Su Babası* gönderdiği bir hastalık olduğuna inanırlar ve bu hastalıktan kurtulmak için bir avuç bulguru tuz ile karıştırıp nehre ya da göle atarlarmış. Bazen yarmayı tuz katmadan bir beze sarıp suya akıttırlar ve “Nereden geldiysen oraya git, İye'ne götür” derlermiş. Sibiryalı Tatarları *Su İyesi*'ni razı etmek için suya bütün ekmeği pişirip salarlar.

İnsanlar her zaman bu yaratığın merhametini aramışlardır: Daha önce tanımadıkları görmedikleri bir suya girmeden veya bir çeşmeden su almadan önce kadınlar saç örgüsünden bir tane saç teli, erkekler sakal bıyıklarından birer kıl alıp suya akıttırlar ya da suya gömlek veya yazma kenarından ip söküüp atarlar ve “Sana yağlık, bana sağlık” derlermiş. Yani bu şekilde suya kurban getirirlermiş. G.Gıylmanov'un fikrine göre en eski devirlerde *Su Babası*'na kızları da kurban ederlermiş (Gıylmanov 1996: 128). Bugün bu geleneğin ne kadar gerçek olduğunu anlayabilmek çok zor fakat bazı yörelerde günümüze dek korunan bir gelenek var, o da yeni evlenen kızları gelin olup geldiği köyün suyunda yaşayan *Su Babası*'na tanıtma amacıyla (Su Babasına kurban, kalın da derler) suya atmaktır.

Su İyesi ise *Su Babası*'ndan daha genç ve daha tecrübesiz olurmuş. Onun huyunu anlayabilmek neredeyse imkânsızmış. Hiç beklenmediği bir an o suyu dalgalandırıp barajları yıkabilir, hayvanların insanların suda boğulup ölmesine neden olabilirmiş. Suyun berraklığına, soğukluğuna hayran kaldığı sırada da *Su İyesi*'nin zarar getireceğine inanılır. Onun huyunu yatıştırmak için de *Su Babası*'na uygulanan çarelere baş vururlarmış. *Su İyesi*'nin parası pulu da bolmuş, bu yüzden onu çoğu zaman çarşıda sebze meyve alırken “görürlermiş”.

Su Anası, isminden de belli olduğu gibi kadın cinsinden olur. Tatar halkında onun Su Babası'nın ya da Su İyesi'nin karısı olduğu söylenir. *Su Babası* ve *Su İyesi*'nden farklı olarak *Su Anası* su kenarına çıkmayı çok severmiş bu yüzden de halk içinde onun hakkında daha çok hikayeler yaratılmıştır. Onun dış görünümü de ilginç: O, kadın kılığında, uzun kara (bazen sarı) saçları neredeyse yere değmekte, göğüsleri iri, gözleri kaşsız siyah pörtlek. Teni kızımısı renkte. O, genelde insanlara su kenarında, iskelede saçlarını altın tarağı ile taradığı zaman “gözükür” ve aniden gelen insanlardan korkup kendisini suya atarmış. Bu arada altın (gümüş) tarağını da su kenarında unutur, ancak onu çalan insanları da asla rahat bırakmazmış.

Tatar Türklerinde *Su Anası* korkunç yaratık olarak bilinir. Köylerde onun ismi ile çocukları korkuturlar, akşam üstü genç kızları ve hamile bayanları yalnız su kenarına göndermezler. *Su Anası* ayrıca küçük çocuklara düşkünmüş, onları kendi yanına suya almış. Tatar Türklerinde rastlanan *Su Anası'na* benzer yaratık Tatarlara komşu Mordva halkında da vardır ve onun adı Vedyava'dır (*ved* su, *ava* ana) (Sedova 1986: 67).

Tatar mitolojisinde *Su Babası*, *Su İyesi* ve *Su Anası* bazen tek bir yaratığa verilen çeşitli adlar olarak da izlenilmektedir (Nasırov 1880: 44-63). Bu üç yaratığın dışında su altında yaşayan bir yaratığa daha rastlıyoruz Tatarlarda. O, ***Su Kızı'dır*** ve onun çok güzel olduğunu söylerler. Tatar halkında *Su Kızı* hakkında "Tülek ve Susulu" adlı destan da var.

Bunların dışında, Tatar Türklerinde ***Çeşme İyesi'nin*** olduğuna da inanılır. Tatar köylerinin yakınında eskiden ve günümüzde genelde dağ eteğinde yerleşen doğal çeşmeler bulunmaktadır. Onlar kışın bile donmaz ve onlara halk çok güzel baka, etraflarını çit ile çevirir, bazen çeşmenin üzerini camiği hatırlatan bir yapı ile örterler.

Çeşmeler kutsal sayılmaktadır ve onların etrafında birçok inanç oluşmuştur. İşte bu yüzden çeşme iyeleri *Su iyesi*, *Su Babası* ve *Su Anası* gibi yaratıklardan farklı olarak kutsal ruhlar sayılmaktadırlar. *Çeşme İyesi'ni*, aşk iyesi de derler çünkü o, su almaya gelen kız ile onun peşine düşen bir genç arasında kesilen sözün tek şahididir. Eskiden Tatar gençleri bir birleri ile ilk olarak genelde çeşme boyunda görüşürler, burada bir birlerine aşklarını anlatırlar, hediye alış verişinde bulunurlar. Kızlar ilk öpücüğü de genelde çeşme boyunda alırlar. Gelin olup başka köye giden kızlara düğün sonrası mutlaka çeşme yolunu gösterirler, gelin de *Çeşme İyesi'nin* merhametini isteyerek suya gümüş para atar.

Eskiden çeşme oluşuna dilek tutup paçavra takma adeti de varmış. Hasta insanlar bugün de şafak sökmeden çeşmeye gidip su alırlar ve bu su ile yıkanır. Ona, *Tan Suyu* derler ve onun binbir derde derman olduğunu söylerler. Hamile kalmak isteyen kadınlar da bu su ile yıkanır, ilk çocuğunu doğuran kadınlar da bebeği ilk yıkadıklarında çeşme suyu ile yıkamaya çalışırlar. Bir türküde buna dair şöyle söylenmektedir:

Änkäy benze Sönnän alıp qaytqan, Anne bizi Sön'den getirmiştir,
Sön suwında yuğan iñ elek. Sön suyunda yıkamış önce.

Bahtsız gelinler de kendi sıkıntılarını çeşmeye ya da çeşmeye su almaya gelen kendisi gibi kederli başka bir geline anlatmışlar ve bu sefer çeşme mutsuzluğun şahidi olmuştur. Tatar Türklerinde "Erenler Çeşmesi" adı ile bilinen kutsal yerler de çoktur. Onlar genelde eren insana ait mezarın yakınında bulunurlar ve onların hepsinin ayrı hikâyesi vardır. Bu gibi çeşme yanına gelip insanlar eskiden ve günümüzde kurban keserler, sadaka verirler, adak adarlar.

Çeşmeler, kurumasın niyeti ile iyi kalpli insanlar tarafından ara sıra mutlaka temizlenmelidir. Ayrıca eskiden çeşmeye yüzük atıp fal da açarlarmış. Bu konu "*Cidegen Çişme*" adlı Tatar halk türküsünde anılmaktadır.

SONUÇ

Tatar Türklerinin İslam dinini çok erken dönemlerde kabul etmelerine rağmen halkın hafızasında asırlarca koruna gelen iyeler, mitolojik yaratıklar ve kara ruhlar bugün, teknolojinin çok ilerlediği bir zamanda da çok ilginç, gizemli varlıklar olarak algılanmaya devam etmekte ve bize halkın en eski devirlerde oluşan görüşlerini ulaştırmaktadırlar. İslam dini Tanrılara dokunsa da mitolojik yaratıkları, aralarına sadece birkaç yeni tip ekleyip (şeytan, cin, peri) oldukları gibi bırakmıştır.

Halk hafızasında ürkütücü yapıları ile bilinen mitolojik yaratıklar aslında korku duygusundan ziyade insanları doğaya, yakın çevreye saygı ile bakmaya alıştırmaktadırlar. Daha fazlası, onlar insanları temizliğe, her işi zamanında yapmaya ve başladıkları işleri sonuna kadar götürmeye alıştırmaktadır.

Sovyet döneminde mitolojik varlıklara ve onlarla ilgili korunan hikâyelere eskilik, gericilik mirası olarak bakıldı fakat buna rağmen Tatar Türkleri onları hayatlarından silip atamadılar. Üstelik, *Şüräle*, *Su Anası* gibi bazı yaratıklar bu milletin değişmez bir parçasına, simgesine dönüştü. Onlar ile ilgili birçok şiir, hikâye, dram (Mansur Gıylacev'in *Biçura* adlı dramı, T.Minnulin, Z.Hakim eserleri), bale (Ferit Yarullin'in "*Şüräle*" balesi) yazıldı, heykeller dikildi (meselâ Baki Urmançe'nin yaptığı *Şüräle* heykeli), resimler ortaya çıktı (Ahsan Fathutdinov'un "İyeler" konulu resimleri). Geçen asrın 90'lı yıllarında milli özüne dönmeye başlayan ve milli yüzünü gelecek kuşaklara ulaştırmak isteyen Tatar Türkleri her şeyden önce Tataristan'ın başkenti Kazan şehrinin merkezinde, altın tarağı ile saçını tarayan Su Anası'na heykel dikti. Çocuk eğlence parkına da *Şürelî* adını verdiler.

Anlaşılan Tatarlar, en eski devirlerde yarattıkları mitolojik varlıklar ile bugün de "iç içe yaşamaktadırlar" ve bu inanç onlara kendilerini evrenin bir parçası olarak algılamaya yardım etmektedir. Onların, ataların mirası olarak kabul ettikleri ve yeni kuşaklara aktarmak istedikleri mesaj aslında çok açık ve basittir: Evrenin akli ve insanoğlu bir birinden kopmayacak kadar yakındır.

KAYNAKÇA:

1. Balint, G. (1875), *Kazani-Tatar nyetvtanulmanyok. İ.Füzet. Kazani-tatar szövegek*, Budapeşt.
2. Bayazitova, Flöra (1995), *Tatar Halkının Bâyrâm Hâm Könküreş Yolaları*, Qazan: Tatarstan Kitap Nâşriyatı.
3. *Cen-Pârilär Bar Dilär... Tatar Haliq Legendaları Hâm Miqları*. (1992), Qazan: "Qazan" Jurnalı Redaktsiyase.
4. Möhämätcanov, Rif (1982), *Başqortstan Iq Buyı Tatarlarınıñ Yola İcatı*. Ufa: Başqort Däwlät Universiteti.
5. Nasıyri, K. (1974), *Saylanma Äsärlär*. 1. Tom, Qazan: Tatarstan Kitap Nâşriyatı.
6. Nasırov, K.A. (1880), "Poverya i Obryadı Tatar, Obrazovavşiyese Pomimo vliyaniya Na İh Jizn Sunnitskogo Magometanstva", *Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva Po Otdelu Etnografii*. SPb.VI.
7. Sedova, L. (1986) "Mordovskiye Bılıçki O yazıçeskih Pokrovitelyah Lesa i Vodı.", *Folklor Narodov RSFSR*, Ufa: Başkirskiygosuniversitet.
8. *Tatar Haliq İcatı. Rivayätlär hâm Legendalar* (1987), Qazan: Tatarstan Kitap Nâşriyatı.
9. "Tatar Horafatı." "*Äñ*", 1913, N-13, 230-232 s., n-14, 245-248 s., N- 15, 259-261 s., N-16, 282-283 s.
10. *Tatar Miqları. G.Gylmanov Hikäyäläwendä* (1996), 1. Kitap, Qazan: Tatarstan Kitap Nâşriyatı.
11. *Tatar Miqları. G.Gylmanov Hikäyäläwendä* (1999), 2. Kitap, Qazan: Tatarstan Kitap Nâşriyatı.
12. Urazman, Räuüfä (1992), *Tatar Halkının Yolaları hâm Bâyrämnäre*, Qazan: Tatarstan Kitap Nâşriyatı.
13. Zamaletdinov, Lenar (1979), "O Mifologičeskoy Osnove Skazki "Şurale", *Gabdulla Tukay. Materiali Nauçnoy Konferentsii i Yubeleynih Torjestv, Posveşonnih 90-letiyu So Dnya Rojdeniya Poeta*, Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatelstvo.